

mijnstreek

2019

NUMMER 2

MERKWAARDIG VERHAAL(D)

Van hels gedrocht naar
zwart goud

Een literaire omwenteling in onze regio?

THEMA

100 jaar muziekvereniging
T.O.G. uit Welten

Een historische schets

INGEZOOMD

Patroon- en naaischriftjes
van Rijksvoogdijkinderen
in Kasteel Hoensbroek

HISTORIE OP DE VLOOTENMARKT

Fa. Alph. Tissen Heerlen

HISTORISCH ACTUEEL

Het vernieuwde Thermenmuseum

Een (herhaal)bezoek meer dan waard!

Omslag, voorzijde:

Felix Rutten in een straatje in Sittard,
juli 1926.

Achterzijde:

Enkele Rijksvoogdijkinderen met
zuster Pascale bij Kasteel Hoensbroek.

Colofon

Deze uitgave wordt mede mogelijk
gemaakt door subsidies van de
Gemeenten Heerlen en Brunssum.

Nadruk van artikelen of gedeelten
daarvan zonder vergunning van de
redactie is verboden. De inhoud van de
ondertekende artikelen blijft voor de
verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring
'Het Land van Herle'
p/a Postbus 1, 6400 AA Heerlen.
Tel. 06-10416501.
E-mail: redactie@MijnStreek-Parkstad.nl
website: www.MijnStreek-Parkstad.nl
Bankrekening: NL 86 INGB 0002 0699 07
(BIC: INGBNL2A) t.n.v. Het Land van Herle,
Heerlen

Bestuur: W. Terpstra, voorzitter,
K. Smeets-Limpens, secretaris;
H. Otten, penningmeester; P. Borger;
R. Braad; mr.ir. J. Smeets;
drs. A. Quaedackers.

Redactie: R. Braad, hoofdredacteur;
drs. K. Linders, redactiesecretaris;
drs. A. Quaedackers, eindredacteur;
A.S.M. Patelski; dr. F. Gerards;
drs. D. Smeets-Habets; drs. J. Frins MA.

Richtlijnen voor de auteurs:

Artikelen kunt u per post of liever per mail
sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen
voor het aanleveren van kopij vindt u
op de website of worden op verzoek
toegezonden.

ISSN: 2468-6166
Jaargang 4 – 2019

Verschijnt driemaandelijks.
Abonnementen per jaar à € 19,90 of
€ 18,90 bij automatische incasso. Looptijd
van een abonnement is uitsluitend per
kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen
worden reeds verschenen nummers van
dat jaar nageleverd.

Prijs van dit nummer: € 6,-,
excl. porto- en verpakingskosten.

Vormgeving: Lieke Willems
Druk: CPF XL Communication, Landgraaf

In dit nummer ...

Nee, ik ga u niet vervelen met een opsomming van wat er allemaal in dit nummer te vinden is. Een voorproefje vindt u immers op de omslag en de inhoudsopgave wijst u verder de weg. Wat ik wel kwijt wil, is dat we als redactie er alles aan hebben gedaan om weer een gevarieerd nummer met interessante artikelen aan u voor te leggen.

Dat is niet altijd eenvoudig. Achter de schermen is de redactie steeds in conclaaf met de auteur(s) om vaak inhoudelijke verbeteringen aan te brengen of in te korten en aan te passen aan de huisstijl. En natuurlijk moeten de artikelen wel over de geschiedenis van onze regio gaan en geannoteerd zijn. We zijn uiteraard afhankelijk van wat auteurs ons toezenden. We constateren de laatste tijd dat we artikelen binnen krijgen die – hoewel zeer interessant – of niet of nauwelijks over Parkstad Limburg of een van de plekken of personen in dit regioverband gaan, of veel te uitgebreid zijn en soms bijna de omvang van een half boek hebben.

Het is daarom dat we vanaf dit nummer beginnen met van een enkel artikel een samenvattend overzicht te geven en het destijds aangeleverde, enigszins geredigeerde artikel van de auteur als download op de website te plaatsen bij de inhoudsopgave van het betreffende nummer. Wie verder wil lezen en meer details wil weten en soms ook nog van extra afbeeldingen wil genieten, kan dan zijn gang gaan. In noot één van een artikel geven we aan wanneer dat het geval is.

Ondertussen passen we de leidraad voor onze auteurs aan, zodat als de artikelen meer dan ongeveer 2500 woorden bevatten, er een samenvattend artikel bij gevraagd wordt. Niet altijd gemakkelijk voor een auteur, dat begrijpen we, daarom willen we altijd wel een handje helpen. “Kill your darlings” was les één bij mijn cursus creatief schrijven destijds. En dat moet vaak ook om de boodschap die je met een artikel wil overbrengen helder en doelgericht te communiceren en interessant te houden.

We hopen dat dit nummer weer veel leesplezier geeft.

Roelof Braad
Hoofdredacteur

Wij zijn al weer bezig met het volgende nummer. Dat wordt een themanummer over de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding.

INHOUD

- Thema** 5 100 jaar muziekvereniging T.O.G. uit Welten
Een historische schets
Marcel Krutzen
- Thema** 11 Een vergeten zielzorgeenheid:
het rectoraat Judas Thaddeüs 1964-1982
Hans Thissen
- Merkwaardig
verhaal(d)** 17 Van hels gedrocht naar zwart goud.
Een literaire omwenteling in onze regio?
Koos Linders
- Portret** 21 Pater dr. Renatus Ritzen ofm:
"t Vuur is aan, noe vla bakke!"
Koos Linders
- Historisch
actueel** 25 Het vernieuwde Thermenmuseum – een (herhaal)bezoek
meer dan waard!
Karen Jeneson
- Ingezoomd** 29 Patroon- en naaischriftjes van Rijksvogdijkinderen
in Kasteel Hoensbroek
Anne Rose Orbons
- Historie op de
vlooiemarkt** 32 Fa. Alph. Tissen Heerlen
Lieke Willems
- Aangestipt** 36 Diane Smeets-Habets, Koos Linders, Frans Gerards, Roelof Braad en Funs Patelski

T.O.G. in 1932. Deze foto is genomen rechts van café Schoenmaekers Benzenraderweg. (Foto: Collectie T.O.G. Welten)

1933: Serenade ter gelegenheid van het 50-jarig huwelijk (15-11-1883) van Jan Lenoire (6-11-1853) en Anna Bosch (19-7-1859). (Foto: Collectie T.O.G. Welten)

100 JAAR MUZIEKVERENIGING T.O.G. UIT WELTEN

Een historische schets

MARCEL KRUTZEN

Marcel Krutzen (1959) is afgestudeerd pastoraalwerker, leraar VO-godsdiensdienst en levensbeschouwing en maatschappelijk werker. Sinds 1986 is hij als reclasseringswerker werkzaam in het arrondissement Maastricht.

Mede door de opkomst van de mijnindustrie en de daarmee gepaard gaande explosieve bevolkingsgroei ontstond er in Heerlen en omgeving steeds meer behoefte aan muziekkorpsen om kerkelijke en wereldlijke evenementen op te luisteren. Nadat particulieren en bedrijven het initiatief namen tot oprichting van een muziekkorps gingen ook vakbonden hiertoe over. Een van die korpsen was muziekvereniging T.O.G. (Tot Onderling Genoegen) uit Welten.¹

De oprichtingsperiode (1910-1929)

Muziekvereniging T.O.G. uit Welten bestaat dit jaar maar liefst honderd jaar.² Dit illustere muziekgezelschap, sinds vele decennia diep geworteld in de dorps gemeenschap van Welten-Benzenrade, werd op 16 november 1919 door de heren H. Coenen, M. Maes, J. de Jong en andere leden van de plaatselijke R.K. Werkliedenvereniging Sint Henricus opgericht als R.K. Fanfarecorps T.O.G.³ Waarom een fanfare en geen harmonie werd opgericht valt niet uit de door mij raadpleegde T.O.G.-archiefstukken te achterhalen. Waarschijnlijk was het kort na de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) moeilijk om aan houtinstrumenten zoals klarinetten te komen, zo verklaarde oud-T.O.G.-voorzitter H. Bogers in 1996.⁴ Haar ongebruikelijke naam heeft T.O.G. te danken aan de familie Jo de Jong, afkomstig uit Berlicum, Noord-Brabant, wonende in Welten.⁵ Tijdens een bijeenkomst opperde de familie De Jong de Weltense fanfare te vernoemen naar Harmonie T.O.G. uit Berlicum, een muziekgezelschap 'opgericht in 1874 waarmee T.O.G.-Welten tot op vandaag nog nauwe banden onderhoudt.⁶ De eerste dirigent ('directeur') van fanfare T.O.G. was de heer J.A.D. Lindeman, onderwijzer te Welten. Al in 1922 behaalde de fanfare onder leiding van de 'ijverige' Lindeman

haar eerste successen op een muziekconcorso te Weert in de 4de afdeling: 2de prijs marswedstrijd en directeursprijs.⁷ Twee jaar later, op 4 juni 1924 nam T.O.G. deel aan een concours in Heer. Lindeman was opnieuw de dirigent. In de 3de afdeling werd een 2de prijs behaald. Voor veel muzikanten was dit een regelrechte blamage en maar liefst 12 korpsleden bedankten als lid!⁸ In 1928 was heel Welten weer trots op T.O.G. vanwege het behalen van de 1ste prijs in de 2de afdeling.⁹ Het kan verkeren, zoals de dichter Bredero al zei.

Een hartenwens uitgesproken door dr. Henri Poels (1868-1948), aalmoezenier van sociale werken in de Limburgse mijnstreek en rector van Welten (1910-1919), zou de directe aanleiding zijn geweest tot oprichting van het R.K. Fanfarecorps T.O.G. Tijdens de eerstesteenlegging van de plaatselijke St.-Martinusschool, een ceremoniële handeling in het kader van Poels' zilveren priesterjubiläum op 10 september 1916 te Welten, zou Poels kenbaar hebben gemaakt het jammer te vinden dat Welten (nog) niet beschikte over een eigen muziekgezelschap om allerlei kerkelijke gebeurtenissen en wereldlijke evenementen op te luisteren.¹⁰

Harmonie T.O.G. voor de St. Martinuskerk in de Weltertuinstraat te Welten/Heerlen. (Collectie Rijckheyt)

In 1923 werd het R.K. Fanfarecorps T.O.G. omgedoopt tot R.K. Harmonie T.O.G. Er moesten nieuwe muziekinstrumenten worden aangeschaft of gehuurd.¹¹ Door middel van een kleine, vernuftige ingreep werd de verenigingsnaam veranderd: een lapje stof met het opschrift 'Harmonie' werd simpelweg op het opschrift 'Fanfare' genaaid. Sint Caecilia (200-230), een Romeinse martelares, werd tot patrones gekozen. Tijdens haar feestdag op 22 november moet er altijd een Heilige Mis worden opgedragen voor alle nog levende en overleden leden, bestuursleden, ereleden en donateurs van de vereniging, aldus werd bepaald in artikel 2 van het Reglement van R.K. Harmoniecorps Tot Onderling Genoegen uit 1923.

T.O.G. - bestuursleden van het eerste uur c.q. de verenigingspioniers waren onder meer de heren: J. Reulen (voorzitter), H. Hustings, G. Maes, J. de Jong, H. Mertens en W. Wachelder. Zoals gezegd was de heer J. Lindeman de eerste T.O.G.-dirigent (1919-1925). Vioolvirtuoos Charles Hennen (1861-1953), wonende in Huize Strijthagen aan de Weltervijver en de eerste directeur van de Heerlense Muziekschool, was langere tijd adviseur en erevoorzit-

ter van Harmonie T.O.G.¹² De heer W. Extra was de eerste vaandeldrager (1924); een erefunctie. Katholieke geestelijken traden op als geestelijk raadsman. Zeker, T.O.G. had en heeft een stevige band met de plaatselijke parochiekerk. De kerkelijke kalender was leidraad voor allerlei muziekactiviteiten.

Malversaties?

Tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van Heerlen in 1923 zou de heer J.W. (Jan Willem) Simons (1879-1954), aannemer, de harmonie van Welten fl. 200,00 (thans circa € 1.500,00) hebben toegezegd ingeval hij tot gemeenteraadslid verkozen zou worden.¹³ De heer Simons werd inderdaad tot gemeenteraadslid verkozen en later zelfs tot wethouder van Volkshuisvesting en Bedrijven benoemd.¹⁴ Op grond van geruchten werd de heer Simons door de heer Brouwers, de voorzitter van de katholieke fractie, beschuldigd van het plegen van malversatie. Op voorstel van burgemeester Waszink (1913-1926) werd vervolgens een onderzoekscommissie ingesteld. Uit nader onderzoek bleek dat de broer van wethouder Simons op 25 mei 1923 ongevraagd

Harmonie T.O.G. uit Welten bij een priesterfeest in de jaren dertig.
(Collectie Rijckheyt)

fl. 200,00 aan het bestuur van harmonie T.O.G. had aangeboden. Op 28 mei besloot het harmoniebestuur unaniem het geldbedrag niet te aanvaarden en terug te geven aan wethouder Simons. Deze weigerde echter het geld in ontvangst te nemen omdat dit niet van hem zou zijn. Vervolgens overhandigde het bestuur de fl. 200,00 aan de broer van wethouder Simons. De onderzoekscommissie concludeerde in haar rapport dat ondanks de stellige overtuiging van velen niet wettig en overtuigend bewezen kon worden dat wethouder J.W. Simons zich schuldig zou hebben gemaakt aan het plegen van malversaties. Opgemerkt zij dat wethouder Simons tot driemaal toe weigerde voor de onderzoekscommissie te verschijnen.¹⁵

De jaren '30 en '40 van de twintigste eeuw

Gedurende de jaren '30 oogstte Harmonie T.O.G. nieuwe successen. Zo werd op 24 mei 1931 tijdens een concours in Nijmegen met dirigent J. Van Alphen een 1ste prijs behaald in de Afdeling Uitmuntendheid. De thuiskomst in Welten was een 'joyeuse entrée'. Tot de inval van de Duitsers op 10 mei 1940 beleefde T.O.G. een ware glorietijd.¹⁶

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden alle muziekinstrumenten op een veilige plaats buiten het zicht van de bezetter opgeborgen. T.O.G. weigerde zich aan te sluiten bij de door de Duitse bezetter ingestelde Kultuurkamer. Alle activiteiten werden

gestaakt. Het korps werd ontbonden en gedurende enkele jaren leidde de vereniging een slapend bestaan.

Na de Tweede Wereldoorlog

Tijdens de bevrijding in september 1944 kwamen de instrumenten, glimmend opgepoetst en wel, weer tevoorschijn en werd het muziekleven weer opgepakt.¹⁸ Op 26 september 1944 volgde de eerste naoorlogse repetitie. Pastoor J. Stevens (1943-1950) was een van de mensen die T.O.G. weer op de been hielp. Hij sloeg geen enkele repetitie van de muzikanten over.¹⁹ De heer Theo Heins, dirigent van de Heerlense politiemuziekkapel, werd de nieuwe dirigent van T.O.G. Daarna ging het weer crescendo.²⁰

In 1949 werd het 30-jarig bestaan van T.O.G. groots gevierd met medewerking van de kapel van de Koninklijke Luchtmacht. De kapel werd door Harmonie T.O.G. en de Politiekapel van Heerlen van het station afgehaald. De muzikale optocht door Heerlen was een ware triomftocht. Politieagenten moesten het verkeer stilleggen. In de Saroleastraat en de Geleenstraat stond het publiek rijen dik.²¹

Vanaf de jaren '50 ondernam T.O.G. meerdere concertreizen naar Duitsland en Luxemburg: Ettlingen, Villingen, Karlsruhe, Tiengen, Lorch, Bad Ems, Diedesfeld, Liedolsheim en doorgaans wist het harmonieorkest het publiek te imponeren.²²

Math Jansen benaderde in 1972 T.O.G.-muzikanten om een ‘knapkapel’, een kapel die bij bepaalde gelegenheden een wat lichter genre muziek ten gehore brengt, op te richten. Dit voornemen stuitte bij het harmoniebestuur op wantrouwen. Men vreesde een uittocht van muzikanten. Uit dit initiatief is uiteindelijk de in Zuid-Limburg erg populaire Waltine Kapel ontstaan.

Harmonieën en fanfares waren decennialang een mannenbolwerk en doorgaans nogal hiërarchisch georganiseerd. Notabelen waren vaak dirigent, bestuurder of beschermheer. In 1961 woedde in Limburg een heftige tweestrijd over de vraag of (jonge) vrouwen al dan niet mochten gaan meespelen in harmonieën en fanfares. ‘Conservatieven’ – leken en geestelijken – vreesden onder meer het ontstaan van ‘amoureuze complicaties’ en een groot verloop onder vrouwelijke muzikanten zodra ze in het huwelijksbootje zouden stappen. Uiteindelijk wisten kordate vrouwen een van de laatste mannenbolwerken toch te slechten. Ook T.O.G. was vele tientallen jaren zo’n mannenbolwerk. In 1974 trad het eerste vrouwelijke lid toe: Yvonne Eltink. Inmiddels telt het korps heel wat jonge dames. Zonder hun inzet zou het voortbestaan van T.O.G. op het spel staan. Dit laatste geldt overigens voor vrijwel alle Limburgse blaasmuziekkorpsen.

In 1987 ging het Jeugdorkest Welten van start, een orkest dat jonge musici voorbereidt op deelname aan het ‘grote harmonieorkest’. Reeds bij het 35-jarige bestaan van T.O.G. in 1954 benadrukte het hoofd der school de heer Reumkens dat het werven en opleiden van jonge muzikanten voor school, harmonie en samenleving van het grootste belang is.²³ De dirigenten Sef Winthagen en Jacques Dubois wisten het Jeugdorkest op de kaart te zetten.

In 1954 kreeg T.O.G. een eigen drumband. Deze bestond uit circa 12 leden en werd - onder meer vanwege personele problemen - rond 2006 opgeheven. Tambour-mâitres waren de heren G. Driessen en W. Huijnen.

Ook beschikte T.O.G. over een Damescomité, ontstaan in 1970. Het Damescomité was een groep vrouwen die allerlei activiteiten organiseerde om de vereniging vooral financieel te ondersteunen. In 2001, na dertig jaren trouwe dienst, werd het comité wegens gebrek aan ‘vrouwkracht’ opgeheven. Gedurende haar bestaan heeft het comité ettelijke duizenden guldens voor de harmonie bijeengebracht. Eerder al waren er vrouwen actief voor het Uniformfonds, een orgaan dat geld inzamelde voor de aanschaf van nieuwe uniformen.²⁴

Zonder overdrijving mogen wij stellen dat T.O.G. zich in de loop der tijd in binnen- en buitenland tot een gerenommeerd muziekkorps heeft ontwikkeld. De prijzenkast telt vele trofeeën, te veel om op te noemen. T.O.G.-hoogtepunten waren onder meer: de tijdens de Heerlense Muziekparade (1976-1994) vele malen behaalde wisselbeker; de deelname aan het Wereld Muziek Concours (W.M.C.) te Kerkrade in 1985: eerste prijs met lof van de jury en promotie naar de afdeling Superieur; het behalen van het Landskampioenschap in januari 1986 in Theater ’t Spant te Bussum en het behaalde Limburgs Kampioenschap tijdens het Bondsconcours te Maasbracht in 1991.²⁵

De jongste geschiedenis

Sinds ongeveer 2003 kende T.O.G. een terugval in ledenaantal. Momenteel telt het harmonieorkest zo’n 45 muzikanten. Vele honderden mensen zijn kortere of langere tijd T.O.G.-muzikant geweest. Tot de oud-muzikanten met een enorme staat van dienst behoren meerdere personen waaronder Piet Driessen (voormalig dorpskapper) en Martin Lenoire (voormalig gemeentewerker). Laatstgenoemde heeft zich meer dan 65 jaar voor T.O.G. ingezet. Hij overleed in 2005. Enkele gewezen T.O.G.-musici werden zelfs professioneel musicus. Zo speelde Lars Wachelder bijvoorbeeld hoorn in het Johann Strauss Orkest van André Rieu.²⁶

T.O.G. kende een aantal krachtige bestuurders: Lambert de Esch, Frans Habets, Wim Beuken, Math Luijten en vele anderen, mensen die vaak decennialang met hart en ziel verknocht waren aan Welten-Benzenrade en aan T.O.G. Speciale aandacht verdient in dit kader Math Feijen, een bestuurder die in 2016 op 63-jarige leeftijd onverwacht overleed. Math zette zich onvermoeibaar in voor ‘zijn’ T.O.G., met name voor de jeugdopleiding.²⁷

Gedurende haar 100-jarige bestaan heeft T.O.G. zo’n 20 verschillende dirigenten gehad; opvallend genoeg allemaal mannen.²⁸ De meeste heren bleven gedurende een aantal jaren verbonden aan T.O.G. Eén van de dirigenten met de meeste T.O.G.-jaren was Ger Akkermans, dirigent tijdens de jaren 1972-1989.²⁹ Onder zijn bezielende leiding verwierf T.O.G. de nodige successen. Sinds 2017 staat Harmonie T.O.G. onder leiding van dirigent Txemi Etxebarria, Spanjaard van geboorte, een veelzijdig muzikant. Hij acht het van het grootste belang dat T.O.G. blijft investeren in het werven en opleiden van jeugdige muzikanten en is ervan overtuigd dat T.O.G. een mooie toekomst in het verschiet heeft.³⁰

De beschikking over een goede repetitielocatie was en is een absolute noodzaak. De eerste jaren bood café-zaal Bohnen letterlijk speelruimte. Sinds 1932 fungeert het patronaatsgebouw c.q. het gemeenschapshuis, een geschenk van het echtpaar Merckelbagh-Ruwette aan de inwoners van Welten-Benzenrade, als 'clubhuis'. 'Herinner u, o volk, de weldoener die dit (gebouw) op vrome en integere wijze tot uw nut heeft geplaatst', zo staat geschreven op een kleine, bronzen plaquette bij de ingang van het gemeenschapshuis.³¹

T.O.G., een katholiek muziekgezelschap, was van oudsher sterk betrokken bij het kerkelijke en dorpsleven. Denk aan het vieren van hoogtijdagen (Kerstmis, Pasen, Hemelvaart, Pinksteren) en aan het deelnemen aan religieuze optochten (Sacramentsprocessie, Rozenkransprocessie en Sint Maartensoptocht). Ook luisterde T.O.G. allerlei wereldlijke evenementen op: jubilea, muziekfestivals, braderieën, carnavalsoptochten, Oranjefeesten, dodenherdenkingen, voetbalkampioenschappen en dergelijke. T.O.G. speelt een zeer belangrijke rol in de gemeenschap van Welten-Benzenrade. Zonder muziekkorps zou het gemeenschapsleven verschromelen.

T.O.G. van harte gefeliciteerd met het 100-jarige bestaan! Op naar het volgende jubileum.

Noten

- 1 Roelof Braad, '150 Jaar blaasmuziek in Heerlen', in: *LvH* 33 [1983] 4, 85-106.
- 2 Zie voor informatie over de geschiedenis van Harmonie T.O.G.: *Gedenkboek en feestgids bij gelegenheid van het 30-jarig jubileum van de harmonie T.O.G. te Welten* [Heerlen 1949]; *Feestgids ter gelegenheid van het 40-jarig bestaansfeest van de harmonie T.O.G. Welten (1919-1959)* [Heerlen 1959]; *Harmonie T.O.G. Welten, 1919-1969* [Heerlen 1969]; *Harmonie T.O.G. Welten, 1919-1974* [Heerlen 1974]; *60 jaar Harmonie T.O.G. Welten, 1919-1979* [Heerlen 1979].
- 3 *Limburgsch Dagblad*, 30 juli 1949.
- 4 *Limburgsch Dagblad*, 1 oktober 1956.
- 5 *Limburgsch Dagblad*, 8 juni 1994.
- 6 In het katholieke Limburg was het anno 1919 zeer ongebruikelijk om een muziekvereniging niet te vernoemen naar de heilige Caecilia of naar de patroonheilige van desbetreffende parochie, in casu: Sint Martinus.
- 7 Website Muziekvereniging T.O.G. Berlicum: www.muziekverenigingtog.nl. De in de noten vermelde websites zijn geraadpleegd op 6 mei 2019.
- 8 *Limburgsch Dagblad*, 29 mei 1923.
- 9 *Limburgsch Dagblad*, 15 juli 1954.
- 10 *Limburgsch Dagblad*, 16 augustus 1949.
- 11 *Limburgsch Dagblad*, 17 september 1964; 27 september 1977; 25 september 1982; 6 juni 1984;
- 12 *Limburgsch Dagblad*, 19 juli 1954.
- 13 *Limburgsch Dagblad*, 23 februari 1956.
- 14 *Limburgsch Dagblad*, 17 februari 1986.
- 15 Lars Wachelder – Hoorn: <http://www.studentenmuziek.nl/cinemaclassics/lars.php>.
- 16 Overlijdensbericht Math Feijen: https://www.mensenlinq.nl/mensenlinqads/full/MGL/20160905/2016NACFZC_A.jpg.
- 17 J. Lindeman (1919-1925), De Jager (1925-1926), J. van Alphen (1926-1934), H. Bastin (1934-1938), J. Bastin (1938-1939), L. Biessen (1939-1947), T. Heins (1947-1952), J. Weijers (1952-1959), J. Benders (1959-1967), M. Arbeel (1967-1969), P. Olischlagers (1969-1972), G. Akkermans (1972-1989), R. van der Zee (1989-1997), J. van de Braak (1997-2003), G. Bellefroid (2003-2004), S. Outjers (2004-2008), H. Mertens (2008-2010), J. van de Braak (2010-2011), V. Vaessen (2011-2017), T. Etxebarría (2017- ?).
- 18 Geschiedenis T.O.G. Welten: <https://www.tog-welten.nl/harmonie-orkest/geschiedenis/>.
- 19 Website TOG Welten – Muziekvereniging: www.tog-welten.nl.
- 20 Website Gemeenschapshuis Welten-Benzenrade: <http://gemeenschapshuisweltenbenzenrade.nl/>.
- 21 1919-2005. (Beuken was T.O.G. - voorzitter gedurende het tijdvak 1995-2001).
- 22 *Limburgsch Dagblad*, 25 mei 1928.
- 23 *De Tijd*, 11 september 1916.
- 24 Muziekinstrumenten waren erg prijzig. Instrumenten werden vaak bij de firma Mahillon in Brussel besteld.
- 25 Charles Hennen, vioolvirtuoos: <http://www.rijkshet.nl/cultureel-erfgoed/hennen-charles-vioolvirtuoos>.
- 26 Zie: Persoonsmap J.W. Simons, Rijkshet: <http://www.rijkshet.nl/sites/rijkshet/files/pdf/persoonsdocumentatie/Simons,J.W.pdf>.
- 27 *Limburger Koerier*, 12 september 1923.
- 28 *Limburgsch Dagblad*, 27 november 1924.
- 29 *Het Volk*, 15 november 1925.
- 30 *Limburgsch Dagblad*, 15 juli 1954.
- 31 Zie: <http://heemkundeverenigingheerlenstad.nl/publicaties/artikelen-en-gegevensbestanden-van-werkgroepen/heerlense-zakenmensen-in-de-20e-eeuw-deel-1/>.
- 32 Marcel Krutzen, Jo Fox en Hubert Hustings, *Welten en Benzenrade tijdens en na de Tweede Wereldoorlog* [Welten 2013], 14-15.
- 33 *Limburgsch Dagblad*, 30 januari 1950.
- 34 *Limburgsch Dagblad*, 15 juli 1954.
- 35 *Limburgsch Dagblad*, 16 augustus 1949.
- 36 *Limburgsch Dagblad*, 17 september 1964; 27 september 1977; 25 september 1982; 6 juni 1984;
- 37 *Limburgsch Dagblad*, 19 juli 1954.
- 38 *Limburgsch Dagblad*, 23 februari 1956.
- 39 *Limburgsch Dagblad*, 17 februari 1986.
- 40 Lars Wachelder – Hoorn: <http://www.studentenmuziek.nl/cinemaclassics/lars.php>.
- 41 Overlijdensbericht Math Feijen: https://www.mensenlinq.nl/mensenlinqads/full/MGL/20160905/2016NACFZC_A.jpg.
- 42 J. Lindeman (1919-1925), De Jager (1925-1926), J. van Alphen (1926-1934), H. Bastin (1934-1938), J. Bastin (1938-1939), L. Biessen (1939-1947), T. Heins (1947-1952), J. Weijers (1952-1959), J. Benders (1959-1967), M. Arbeel (1967-1969), P. Olischlagers (1969-1972), G. Akkermans (1972-1989), R. van der Zee (1989-1997), J. van de Braak (1997-2003), G. Bellefroid (2003-2004), S. Outjers (2004-2008), H. Mertens (2008-2010), J. van de Braak (2010-2011), V. Vaessen (2011-2017), T. Etxebarría (2017- ?).
- 43 Geschiedenis T.O.G. Welten: <https://www.tog-welten.nl/harmonie-orkest/geschiedenis/>.
- 44 Website TOG Welten – Muziekvereniging: www.tog-welten.nl.
- 45 Website Gemeenschapshuis Welten-Benzenrade: <http://gemeenschapshuisweltenbenzenrade.nl/>.

De Christus Koningkerk in Vrieheide, 2012. (Foto: Hans Erren. Bron: <https://commons.wikimedia.org>)

Een vergeten zielzorgeenheid: het rectoraat Judas Thaddeüs 1964-1982

HANS THISSEN

Hans Thissen is archivaris en vrijwilliger van de parochies in Heerlen-Noord, belast met het inventariseren van hun archieven.

De geschiedenis van het rectoraat Judas Thaddeüs te Heerlen is illustratief voor de gang van zaken bij het oprichten en verdwijnen van Rooms-Katholieke parochies in de Oostelijke Mijnstreek in de periode van de sluiting van de mijnen. De bedoeling van deze bijdrage is om te voorkomen dat het bestaan van dit rectoraat in de vergetelheid geraakt.

Oprichting

In 1960 werd Heerlen uitgebreid met een nieuwe woonwijk in Nieuw-Einde/Vrieheide, bestaande uit circa 1200 woningen en gebouwd door Vascomij. Hierdoor nam de bevolking ter plaatse aanmerkelijk toe, waarop de bisschop besloot om een nieuwe zielzorgeenheid te creëren. De bestaande rectoraatskerk van Christus Koning aan de Anjelierstraat bleek inmiddels te klein te zijn en bovendien mankeerde er nogal wat aan. De Christus Koning-parochie zou de zielzorg voor de 1150 RK gezinnen ten zuiden van de Anjelierstraat verzorgen en een nieuw op te richten rectoraat zou dit gaan doen voor de circa 700 gezinnen ten noorden van de Anjelierstraat.²

Voor de oprichting van dit nieuwe rectoraat werden leden van de congregatie der Lazaristen ingeschakeld, omdat het bisdom een gebrek aan priesters had. Zij hadden al ervaring in het werken in de mijnkolonies. Vlakbij, in Rumpen (Brunssum), waren zij al werkzaam sinds de Staatsmijn Hendrik in 1915 in gebruik genomen was en de bevolking daardoor toenam. Op 16 juli 1964 berichtte bisschop P. Moors aan de provinciaal der Lazaristen te Nijmegen dat hij aan pater De Bakker opdracht wilde geven om een nieuw rectoraat te Nieuw-Einde voor te bereiden. Op 24 juli werden de gelovigen vanaf de kansel van Christus Koning geïnformeerd over het voornemen tot oprichting en werd de voorlopige rectoraatsgrens vastgesteld, waartegen men bezwaar kon indienen. Er kwamen geen

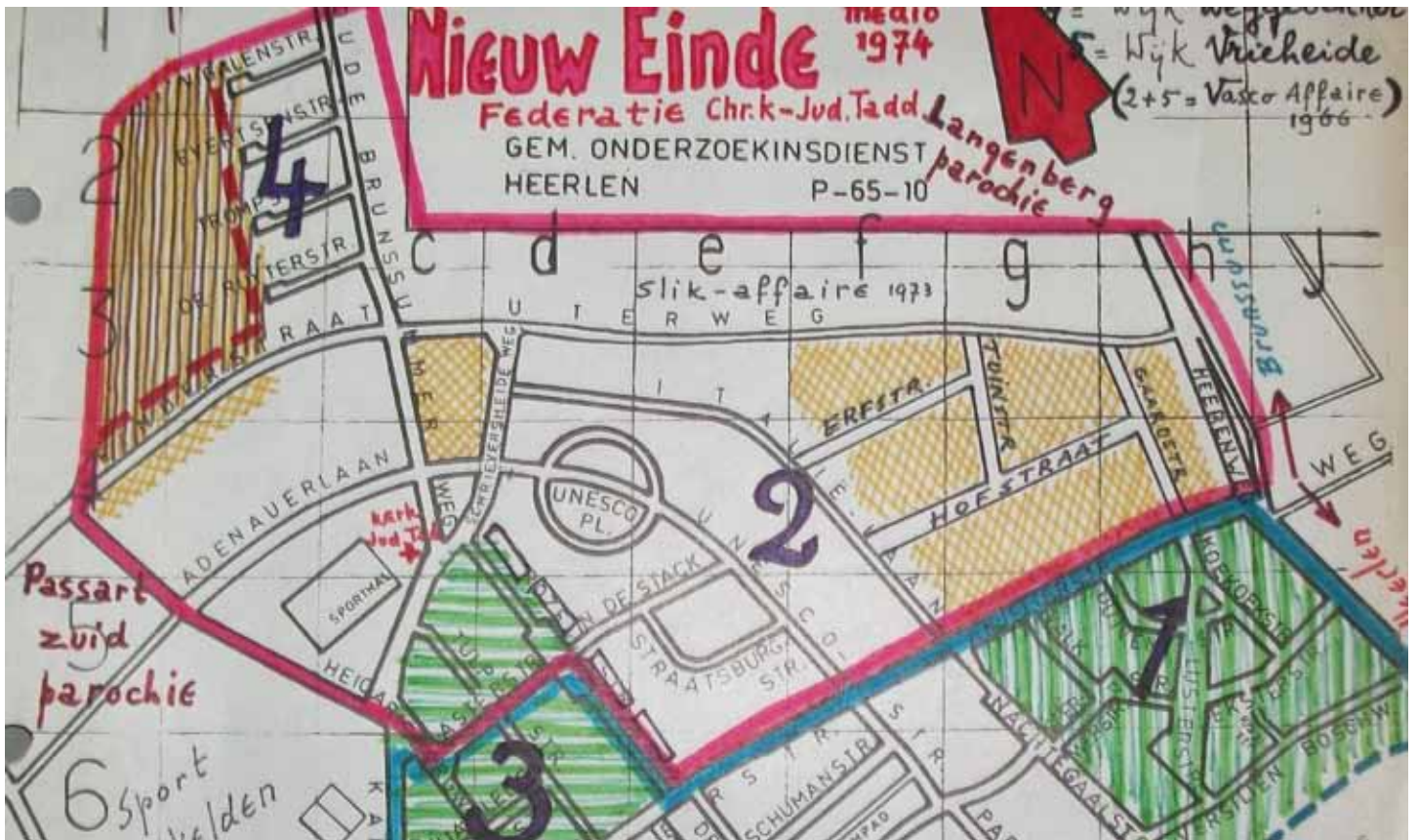
Pater J. de Bakker
(LD, 18-07-1964)

Stempelafdruk

bezwaren binnen, waarna de oprichting bij besluit van de bisschop van 9 oktober een feit was. De officiële naam van het rectoraat luidde: H. Judas Thaddeüs te Nieuw-Einde.³

Bestuurlijk ressorteerden beide rectoraten onder de parochie van de H. Cornelius te Heerlerheide. Ze ontvingen alle rechten van een hulpkerk en ook het recht van dopen en begraven. Pater J. de Bakker werd tot rector benoemd. De eerste kerkbestuurs-

Het rectoraat Judas Thaddeüs, binnen de rode omlijning. De cijfers betreffen de wijken: 1 = Versliënbosch, 2 = de Stack, 3 = Nieuw Einde, 4 = Weggebekker

leden waren tandarts W.P. van Gemert en J.M. van Doorn, werkzaam als accountmanager bij de NS. Op 18 oktober 1964 werd in de lagere school aan de Oude Brunsummerweg met goedvinden van het kerkbestuur het parochiecomité opgericht.⁴ Uniek was het feit dat de 25-jarige mevrouw Annie M.H. Hendriks-Vaessens met ingang van 1 september 1965 tot kerkmeester werd benoemd. Zij werd hiermee de tweede vrouwelijke kerkmeester in het dekenaat Heerlen, de jongste kerkmeester in het bisdom en waarschijnlijk in het hele land.⁵ Deze moderniteit was een aanpassing aan de oude traditie waarin het kerkbestuur gekozen werd uit de diverse sociale geleidingen of wijken.

Financiering en nieuwbouw

Terwijl in het rectoraat Christus Koning in 1964 een nieuwe kerk gereed kwam en in gebruik werd genomen, moest men daar in het nieuwe rectoraat nog mee beginnen. De bouwkosten voor een nieuwe kerk werden begroot op drie ton; zij zou, mét een gemeenschapshuis, binnen vijf jaar klaar moeten zijn. De locatie voor de kerk was een stuk grond gelegen tussen het Unescoplantsoen, de Schrieversheideweg en de Italiëlaan.⁶

Rector De Bakker schreef rond kerstmis 1964 bedelbrieven naar hoogwaardigheidsbekleders in binnen- en buitenland. Steevast vermeldde hij, dat

zijn parochianen mensen waren afkomstig uit geheel Europa: Duitsers, Italianen, Polen, Hongaren, Turken, Joegoslaven, Bohemen, Sileziërs, Kroaten, Spanjaarden, allen werkzaam in de mijnen. “Zij waren moeilijk te bereiken voor en te betrekken bij hun religieuze behoeften.” De H. Mis vond in de open lucht plaats en het was vaak regenachtig en winderig weer. “Noodzakelijk is een gemeenschapshuis met kerk. Deze groep mensen vormt een vergeten deel onder de bevolking.” Daarom was de parochie naar H. Judas Thaddeüs genoemd, “de vergeten apostel en patroon van hopeloze zaken”, aldus de rector. De financiering werd een moeilijke zaak want ook al was in juli 1964 afgesproken dat het bisdom een noodkerk zou bouwen, toch kreeg de rector in oktober van dat jaar te horen dat hij zelf maar een gebouwtje moest vinden om een noodkerk te starten. De oude kerk van Christus Koning aan de Anjelierstraat verkeerde in een slechte staat en bij de mijn waren geen oude keten beschikbaar. Hoe verder te gaan?⁷

Tijdelijke huisvesting: de noodkerk

Er werd naarstig naar een geschikt pand gezocht: de inwoners moesten toch tussentijds droog de liturgische vieringen kunnen bijwonen. De heer Jans, lid van de gemeenteraad van Heerlen, wist te vertellen dat hoeve Carisborg met stallen en woonruimte,

Hoeve Carisborg eind 2018. (Foto: schrijver dezes)

gelegen aan de Schrieversheideweg ontruimd zou worden. Het kerkbestuur vond dit een geschikt pand voor de inrichting van een kerkruimte. Uiteindelijk zou de kerk zelf in de voormalige koestallen gerealiseerd worden. Het woonhuis zou geschikt zijn voor andere parochiële activiteiten, zoals jeugdbijeenkomsten. Zo'n ruimte was er in de Stack-Weggebekker nog niet.

Na vele gesprekken met de gemeente Heerlen, onder meer over de vraag wie verantwoordelijk was (ook in financiële zin) voor de noodzakelijke herstelwerkzaamheden, kwam men tot overeenstemming.

Dat gebeurde nadat het kerkbestuur er fijntjes op gewezen had, dat de gebouwen ook dienden voor de verbetering van het maatschappelijk en sociaal klimaat in de wijk. Opgemerkt moest worden dat het interieur danig aangetast was als gevolg van vernielingen door vorige bewoners of derden. Op 6 september 1965 gaf de gemeenteraad haar goedkeuring aan het tijdelijk verhuren van hoeve Carisborg als noodkerk. Na goedkeuring door Gedeputeerde Staten kon het huurcontact getekend worden.

Echter, het kerkbestuur kon veel willen, het bisdom had uiteraard ook een (financiële) vinger in de pap. Volgens rector De Bakker was het “hoog tijd, dat er iets gedaan wordt, ... er is veel onkerkelijkheid, mogelijk op te vangen door een nieuw kerkgebouw. Hoe langer het trekt, hoe meer we achteruit zullen boeren op kerkelijk gebied”. Het eerste probleem was de boedelscheiding tussen het rectoraat Christus Koning en het rectoraat Judas Thaddeüs. Tweede probleem was dat er nog geen regeling was getroffen voor het salaris van de rector. Het salaris werd eerder betaald door beide kerkbesturen én door de congregatie. En verder, zoals De Bakker het kernachtig uitdrukte, “Nou kan ik wel

veel zwammen, maar men wil openheid, vooral als men aankomt om een kerkbijdrage”. Het antwoord op de vraag met betrekking tot het salaris van de rector kwam vrij snel: het salaris moest worden betaald overeenkomstig dat van het oude rectoraat of anders als dat van een kapelaan. Voor het overige moest de rector zelf met een voorstel komen, en zo niet, dan zou er een voorstel van de econoom van het bisdom volgen.

Inrichting en inzegening

Voor de bouw van een nieuwe kerk stelde het bisdom *f* 30.000 beschikbaar. In tweede instantie zou dat gebruikt kunnen worden voor de inrichting van een noodkerk en de rector kon over een gedeelte van het bedrag beschikken. Volgens de algemeen econoom van het bisdom zou bij bevriende kerkelijke bureaus ook wel iets voor niets te verkrijgen zijn. Rector De Bakker ging voortvarend te werk. Vóór alles wilde hij voorkomen dat ‘zijn’ parochianen het idee zouden krijgen dat ze met afdankertjes van andere kerken en parochies werden opgezadeld. “De mensen zijn gewend aan een fonkelnieuwe kerk (Christus Koning), ik kan ze geen versleten stoelen en verschillende banken en soorten stoelen aanbieden anders komt er geen mus meer in de kerk. Als ik 1/3 van de beloofde *f* 30.000 krijg, red ik mij best en is alles picobello en zullen de gelovigen zich niet in een schuur wanen. Laat het bisdom ook eens over de brug komen”, zo schrijft de rector aan econoom Delhoofen.⁸ Uiteindelijk kreeg hij 200 stoelen van een gulle gever.⁹

In 1965 werd door het kerkbestuur en de parochianen begonnen met de verbouwing. Veel gegevens zijn hierover niet bewaard gebleven. De verwarmings-

installatie vormde nog een probleem. Aangezien deze geheel ten laste van de kerk werd aangelegd, deed de rector een beroep op het solidariteitsfonds van het bisdom voor een bedrag van f 5500 à f 6000.

Op donderdag 28 oktober 1966, de feestdag van de parochieheilige, werd de noodkerk met een korte plechtigheid ingezegend door deken Jochems en officieel in gebruik genomen met een avondmis. Deken Jochems merkte op, dat “boerderijen tegenwoordig erg in trek zijn, maar in plaats van een zomerverblijf of landhuis te maken, hebt u een riante ruimte weten te scheppen, waar de parochianen bijeen kunnen komen”. Hij memoreerde ook de grote medewerking van de burgemeester, die door zijn persoonlijke bemoeienis veel had bijgedragen.¹⁰ De noodkerk was ‘multifunctioneel’ geworden. De hooizolder werd omgevormd tot een soort parochiehuis, onder andere bedoeld voor de jeugd.¹¹ Over het interieur van de kerk is verder weinig bekend. Er stond een Mariabeeld op standaard. Door de drukte bij plechtigheden in de kerk moest het kwetsbare beeld herhaaldelijk verplaatst worden.¹² Het oude trapharmonium voldeed uiteindelijk niet meer. Daarom werd in 1973 een loterij gehouden voor de aankoop van een nieuw kerkorgel. De loten zouden uiteindelijk f 2000 opbrengen.¹³ De bovenverdieping van het woonhuis en de westkant van de woning werden verhuurd als woonruimte aan een particulier. Dat gebeurde vanaf 1971, toen het bisdom besloten had één priester team aan te stellen voor de bediening van beide zielzorgeenheden Judas Thaddeüs en Christus Koning. De hoeve Carisborg zou dan wel in gebruik blijven als kerk, maar niet meer bewoond worden door een van de teamleden.¹⁴ Na de opheffing van het rectoraat in 1982 werd het pand beheerd door de parochie Christus Koning-Judas Thaddeüs.

Parochiegemeenschap

Maar hoe zat het met de medewerking van de parochianen aan de opbouw van het nieuwe rectoraat? In een statistische rapportage aan het bisdom meldde de rector in 1964 dat 65% van de parochianen vrij regelmatig kerkte en dat “80% van de bevolking (huur)schuld heeft”. Van een regelmatige collectebijdrage kon dus geen sprake zijn. Er waren een stuk of vijf middenstanders, geen industriëlen en de meeste inkomsten waren afkomstig van jonge mijnbeambten of jonge ingenieurs en enkele onderwijzers. Welgestelden en beter gesitueerden trokken weg uit de wijk. Ouderen kwamen wel naar de kerk, maar zij leefden van hun AOW, met andere woorden er waren geen inkomsten op grote schaal.¹⁵

In februari 1965 volgde het bericht: “De familiebijdrage loopt in de soep, er is nog geen f 12.000 aan toezegging per jaar”.¹⁶

In 1965 telde het rectoraat 673 gezinnen, maar in de naaste toekomst zou het zich uitbreiden tot 1000 huishoudens. Carisborg zou jaarlijks f 10.000 aan huur moeten opbrengen. De inkomsten verstrekt door de parochianen waren heel laag, zodat de rector praktisch geheel aangewezen was op hulp van anderen.¹⁷ De gevolgen van de mijnsluiting deden zich intussen ook voelen.

Ondanks de goede planning en het harde werken bleven de financiële problemen bestaan. In 1968 werd het rectoraat Christus Koning tot parochie verheven.¹⁸ Hierdoor kwam het rectoraat Judas Thaddeüs onder deze parochie te ressorteren en niet langer onder de H. Cornelius parochie te Heerleheide. Toen rector De Bakker op 28 december 1970 naar Echt vertrok, kreeg een van de kapelaans van de Christus Koning parochie als speciale opdracht de verzorging van het rectoraat Judas Thaddeüs.

Het samenwerkingsverband Rectoraat Judas Thaddeüs – Parochie Christus Koning

Toen de kapelaan van Christus Koning in 1971 als speciale opdracht kreeg de verzorging van het rectoraat Judas Thaddeüs op zich te nemen, werd het bisschoppelijk plan voor wat betreft de gecombineerde zielzorg een feit. Er kwamen gezamenlijke vergaderingen van beide kerkbesturen, al dan niet met de beide parochieraden. Het priester team was er klaar voor maar het kerkbestuur van Judas Thaddeüs niet. Zij bleven het rectoraat besturen, wat hen betrof zonder rector, hoewel zij in principe wel deelnamen aan de gecombineerde kerkbestuursvergaderingen en zij het eens waren met een nog uit te werken federatieve samenwerking. In die federatieve samenwerking zagen zij vooral hún eigenheid, die niet verloren mocht gaan. Men wenste zich niet de wet voor te laten schrijven ‘door die van de parochie Christus Koning’.

In juni 1973 werd een reglement opgesteld om met de parochie Christus Koning in federatief verband te gaan samenwerken.¹⁹

Dat was volgens het kerkbestuur een mooie aanleiding om in juli 1973 bij bisschop J. Gijsen een verzoek tot verheffing van het rectoraat tot parochie in te dienen. De vicaris-generaal vond dat blijkens zijn brief van november 1973 om financiële en kerk-plaanologische redenen niet zo’n goed idee. Bovendien zou een juridische zelfstandigheid leiden tot meer afstand tussen beide kerkbesturen in plaats van tot de nodige samenwerking.

Die verwijdering was er al sinds de samenwerkings-

Beeld van de H. Judas Thaddeüs in de Corneliuskerk.

Mariabeeldje in de Corneliuskerk.

plannen. Het werd het kerkbestuur van Judas Thaddeüs allemaal te veel en in 1975 dienden zij hun ontslag in. Rectoraat en parochie kwamen vervolgens onder één kerkbestuur voor beide zielzorgeenheden, waarna de rust terugkeerde. De belangrijkste angel voor een dreigende mislukking was weggenomen. Het nieuwe kerkbestuur werkte wel samen aan de het gestalte geven aan de federatie; zij wenste geen zelfstandigheid met een eigen priester en zij erkende de federatieve vergadering als kerkbestuursvergadering. Ook kwam er één parochieblad.

Medio jaren zeventig gaven de parochiegeestelijken het onderstaande beeld van de federatie. Van de oude huizen van Nieuw-Einde waren maar 47 te goed voor de sloop. Er werden in hoog tempo nieuwe huizen gebouwd. De tijdelijk elders ondergebrachte gezinnen keerden spoedig weer terug naar hun vertrouwde buurt, geholpen door huurcompensatie.²⁰ Judas Thaddeüs had voorlopig de snelste aanwas van woningen en bevolking, maar aan de kerkbetrokkenheid was dat niet te merken. Weggebekker en Versiliënbosch vertoonden een uitgesproken eigen dorpsmentaliteit ('koloniementaliteit') die fanatiek verdedigd werd, maar kerkelijkheid hoorde daar niet bij. Van beide woonkernen kon gezegd worden dat

ze zelf vonden te ver van hun kerk af te wonen. De lage huur van de Vasco-woningen trok ook probleemgezinnen aan. Het aantal gescheiden personen was erg hoog in de parochies. De CPN kreeg veel stemmen in Nieuw-Einde. De jeugdbaldadigheid was groot en de politie had het er druk mee. Er waren vier basisscholen. De jonge gezinnen zorgen voor een hoog kindertal. Pastoraal gezien waren er veel probleemgevallen. Men verwachtte een persoonlijke benadering door huisbezoek. De betrokkenheid bij de 'tempel-van-een-kerk' (Christus Koning) was klein. Het gebrek aan betrokkenheid bij de jeugd probeerden de priesters op te vangen door catechese en schoolmissen.

De in- en uitstroom van gezinnen in parochie en rectoraat was aanzienlijk: zo'n 250 per maand. Ge-regelde zondagskerkers waren er niet veel: in Judas Thaddeüs 150 per weekend en in Christus Koning een kleine 400 per weekend. Voor begrafenissen en huwelijken in het rectoraat gaf het merendeel toch de voorkeur aan de Christus Koningkerk. Behalve de gebruikelijke liturgische taken werden uiteraard ook taken op sociaal gebied uitgeoefend. Aan bejaardenverzorgingstehuis Ter Eyck werd pastorale zorg verleend.²¹ De zielzorgers waren betrokken bij de wijkraad en het opbouwwerk. Voor hun ver-

gaderingen werd het woonhuis van de kerk ter beschikking gesteld.²² Ook werd aan de jonge meisjes Mater Amabilisschool onderwijs gegeven.²³

Een oude animositeit met betrekking tot de besteding van de gelden van het bouwfonds voor de nieuwe kerk van het rectoraat Judas Thaddeüs laaide medio jaren 1970 weer op. De beheerders wilden aanvankelijk het bouwfonds niet aan het kerkbestuur overdragen. Na onder andere inschakeling van rechtskundige hulp ging het bouwfondscomité akkoord met besteding van gelden voor nieuwbouw van de Christus Koningkerk op de grond van het rectoraat aan de Anjelierstraat.²⁴ Begrijpelijk waren die problemen wel. Jarenlang had men alles in het werk gesteld om uit niets een nieuwe gemeenschap op te bouwen, vele acties gevoerd, met nog veel meer moeite geld ingezameld voor de bouw van een nieuwe kerk en nu zou dit allemaal voor niets zijn geweest; de parochie Christus Koning zou de vruchten hiervan plukken.

Opheffing van het rectoraat

Op 21 juni 1982 verzocht het kerkbestuur van de parochie Christus Koning-Judas Thaddeüs bisschop Gijsen om het kerkgebouw te mogen sluiten en het rectoraat op te heffen. Sinds Pasen 1982 vonden er geen eucharistievieringen meer plaats in de noodkerk en nadat alleen in de kerk van Christus Koning gekerkt kon worden, was het kerkbezoek aanmerkelijk teruggelopen. Na de benoeming van kapelaan Hanneman tot pastoor in de parochie vond het kerkbestuur het onnodig twee kerkgebouwen aan

te houden. Bij brief van 2 juli 1982 stemde de bisschop hiermee in en besloot hij het rectoraat met ingang van 1 september op te heffen en het grondgebied van het rectoraat toe te voegen aan dat van de parochie Christus Koning.²⁵ De door de gemeente Heerlen geplande uitbreiding van Heerlen-Noord werd maar ten dele uitgevoerd waardoor de nieuwe, na de oorlog gestichte rectoraten aldaar uiteindelijk niet levensvatbaar bleken te zijn.

In 1982 vertrokken de Lazaristen uit de beide zielzorgeenheden. Zij waren inmiddels op leeftijd en er was geen opvolging te verwachten vanuit hun orde.²⁶ Daarnaast moest de Christus Koningkerk ofwel afgebroken, ofwel gerestaureerd worden, een miljoenen kostend project. Zij waren zo realistisch dat zij inzagen dat ze de bouw van een nieuwe kerk niet op zich konden nemen. In overleg met de deken gaven zij de parochie terug aan het bisdom.²⁷ Na een alarmerend bericht begin 1984 dat de Christus Koning-kerk moest worden afgebroken en herbouwd, bleek dat uiteindelijk toch voor restauratie was gekozen.²⁸ Een loterij bracht daarvoor het geld bijeen en in 1986 was 'het nieuwe Jeruzalem' weer bewoonbaar gemaakt, zo kopte de krant.²⁹

Na samenvoeging van acht parochies in Heerlen Noord medio 2004 werd ook de Christus Koningkerk na Kerstmis 2004 buiten gebruik gesteld.³⁰ De zichtbare overblijfselen van het rectoraat Judas Thaddeüs zijn de hoeve Carisborg en het beeld van de H. Judas Thaddeüs in de Corneliuskerk.³¹ In diezelfde Corneliuskerk staat ook het Mariabeeldje op standaard dat afkomstig is uit de noodkerk van het rectoraat.³²

Noten

- 1 Het uitgebreide artikel van Hans Thissen is als pdf te downloaden op www.landvanherle.nl als extra link bij de inhoudsopgave van deze editie van *MijnStreek*. Dit artikel zal ook op het parochiesecretariaat aanwezig zijn.
- 2 *Limburgs Dagblad*, 6 juli 1965.
- 3 Rijckheyt, Heerlen, Archiefnr. 574, Archieven van RK Rectoraat/parochie Christus Koning Heerlen, RK parochie Christus Koning -H. Judas Thaddeüs en het rectoraat H. Judas Thaddeüs, 1928-2004. Het archief is nog in bewerking. Wanneer in het vervolg in de noten inventarisnummers worden aangegeven, verwijzen deze naar dit archief, tenzij anders vermeld. Thaddeüs wordt ook wel geschreven als Tadddeüs.
- 4 Inv.nr. 701.
- 5 *Limburgs Dagblad*, 26 augustus 1965.
- 6 Inv.nrs. 506, 525.
- 7 Inv.nr. 701.
- 8 Inv.nr. 506.
- 9 *Limburgs Dagblad*, 26 augustus 1965.
- 10 Inv.nr. 506.
- 11 *Limburgs Dagblad*, 26 augustus 1965.
- 12 Inv.nr. 510.
- 13 Inv.nr. 512.
- 14 Inv.nr. 509.
- 15 Inv.nr. 496.
- 16 Inv.nr. 506.
- 17 *Limburgs Dagblad*, 26 augustus 1965.
- 18 *Analecta voor het bisdom Roermond* [1968], 216, 217.
- 19 Inv.nr. 498.
- 20 *Limburgs Dagblad*, 26 februari 1970. Nieuw-Einde wordt herbouwd de op puinhopen van de oude woonwijk; van 393 huizen waren maar 47 te goed voor de sloop. De stadsvernieuwingsplannen lopen van 1970-ca. 1973/75.
- 21 Inv.nr. 544.
- 22 Inv.nrs. 588, 559.
- 23 Inv.nr. 561.
- 24 Inv.nr. 528.
- 25 Inv.nr. 499.
- 26 *Limburgs Dagblad*, 10 september 1982, p. 17.
- 27 Inv.nr. 631, *Parochieblad de Schakel* 1982, 13-20 februari.
- 28 *Limburgs Dagblad, Dagblad voor Oostelijk Zuid-Limburg*, 15 februari 1984, p. 15.
- 29 *Limburgs Dagblad, Dagblad voor Oostelijk Zuid-Limburg*, 29 maart 1985, p. 19 en 4 juli 1986, p. 17.
- 30 *Limburgs Dagblad, Dagblad voor Oostelijk Zuid-Limburg*, 11 juni 2004 en 18 maart 2005.
- 31 Het zou aardig zijn om aan de hoeve een plaquette te bevestigen met een korte beschrijving van haar functie als noodkerk voor het rectoraat Judas Thaddeüs.
- 32 Volgens een bericht in het *Limburgs Dagblad* van 4 juli 1986 zijn alle attributen van de Christus Koningkerk in de Corneliuskerk geplaatst.

ONDER REDACTIE VAN: JAN ENGELMAN, HENK KUITENBROUWER
LOU LICHTVELD, C. VOS, ANTON v. DUINKERKEN, CHR. DE GRAAFF

SPECIALAFTREKING VAN ZUID-LIMBURG GEWILD

Van hels gedrocht naar zwart goud

KOOS LINDERS

Drs. Koos Linders is theoloog en secretaris van de redactie van dit tijdschrift.

Een literaire omwenteling in onze regio?

INHOUD:

REDACTIE: Frans Erasmussen, M. J. M. van Limburger over de Nederlandsche Litteratuur

GABRIEL SMIT: Mijnramp (vers)

JAN ENGELMAN: De Bergstorting

(AUTEUR ONBEKEND):

De ingrijpende komst van de mijnbouw in Zuid-Limburg heeft ook zijn invloed gehad op de verbeelding daarvan in de Limburgse literatuur uit het begin van de twintigste eeuw: van felle afwijzing van deze industriële indringer in onze ‘bucolische landouw’ via gelaten acceptatie tot lofprijzing op het zwarte goud en zijn delvers.¹ Deze bijdrage bevat een kort overzicht van deze ontwikkeling.

Arcadisch Limburg

“Heerlen.

“*Wie schön war doch das alte Heerlen*”

*So Mutter heut noch gerne spricht,
Ohn’ Grube, ohne schwarze Männer,
Noch Wasserleitung oder Licht.*

*Wo man nur eine Sprache kennt,
Das urgemütlich Heerler Platt,
Und jeder sich beim Namen nennte,
Für jeder einen Gruss man hat!*

*Wo man in seinen Muesestunden
Gemütlich vor der Thüre sass,
Der Nachbar sich hinzugesellte,
Man schwätzte und die Zeitung las.”²*

Wanneer Christine de Hesselle, geboren 25 december 1852, oudere zus van burgemeester Karel de Hesselle (1894-1913), dit gedicht geschreven heeft, is niet bekend. Het bevindt zich in de handschriftencollectie van het archief van Rijckheyt, centrum voor regionale geschiedenis in Heerlen. In het gedicht laat zij haar moeder aan het woord, die met enige weemoed terugblijkt op het oude Heerlen, ‘zonder mijn en zwarte mannen’, maar ook zonder waterleiding en licht. De gemoedelijke en vooral arcadische sfeer die de dichteres schildert, treffen

we ook aan in het gedicht *De Heimreise* van de in Heerlen geboren dichter Jan Michiel Dautzenberg (1808-1869), die in zijn gedicht zestien jaar na zijn vertrek naar Brussel terugkeerde naar ‘zijn’ Heerlen:

*‘Zestien jaar heb ik van Heerlen gedroomd en gefabeld:
Fabel en droom zijn thans door de werkelijkheid zelve overtroffen.
Wat mijn oord onderscheidt en verheft hoog boven vermaarde
Streken op aarde, dat is de benijdenswaardige welvaart,
Welke van huis tot huis zich vertoont bij kleinen en grooten,
En daarboven de eenvoudige kunst, die den weligen moeshof,
Om ons ’t oog te verkwikken, met menigerhande gewas siert.
Iedere woning bezit hier, keurig in groener omheining,
Achter den lachenden tuin ook haren bevalligen boomgaard.
Fruïtplantsoenen en wingertpriëlen op helling en delling,
Hoogoverlommerde paden doorkruisen alomme den weigrond,
Bloemtapijten versierend den eenzaam kronkelenden veeweg,
Eindelijk de golvende velden, verguld door de hitte van Juni –
Zijn dat niet veur dichterbespiegling almogende loksels?’³*

Een welige moestuin, zelfs een lachende tuin, koel overlommerde holle wegen, bloemtapijten en golvende velden: Heerlen was het paradijs op aarde.

Mr. Francois Erens, orig. houtsnede van H. Jonas uit „Dansen en Rhythmen” verschenen bij Leiter-Nypels te Maastricht in 1924. (bij den uitgever uitverkocht)

Frans Erens (*De Gemeenschap* 1931, 388)

Opkomst van de mijnindustrie

Een loom ontspannen sfeer treffen we ook aan bij de schrijver Frans Erens (1857-1935), die in zijn bundel *Dansen en Rhythmen* een impressie geeft van Heerlen rond 1880.⁴ Winkeliers en winkelvrouwen zitten ‘in kalm vertel’ op de banken voor de huizen. Bij Café Belge zitten de notabelen van het dorp tezamen en bediscussiëren de stemming in de Tweede Kamer.⁵ Wanneer de heer deken, ‘groot en machtig’, passeert, zwaait de griffier hem toe van zijn stoel en saluëert met zijn hoed. In de verte oefent de fanfare voor het naderende zondagmiddagfeest. Erens sluit af met de observatie dat ‘Heerlen rust in ’t avondlicht’. Deze observaties van dichters en literatoren zijn verleidelijk in hun poëtische generalisatie. Arcadisch? Zeker, maar niet voor iedereen. In diezelfde bundel schrijft Erens beeldend en schrijnend over de sociale verhoudingen in dorp en streek. We beperken ons tot de opmerking dat die behoorlijk scheef waren. De vileine beschrijving van een bijeenkomst annex overvloedige maaltijd van dikbuikige clerici onderstreept Erens’ kritische kijk op de tijd waarin hij leefde.⁶

Dit arcadisch-pastorale Heerlen zou weldra tot zijn grondvesten worden opgeschud door de komst van de mijnindustrie. De gegoede burgerij stond aan het einde van de 19e eeuw in Zuid-Limburg uitgesproken negatief ten opzichte van de opkomende industrialisatie. Industriearbeiders werden vergeleken met schimmen; redeloze schepselen. Werkende

Felix Rutten bij kasteel Schaesberg. (CFR inv nr 040-a-2)

vrouwen waren een gevaar voor de goede zeden en de familiebanden. Klachten over drankzucht onder de arbeiders waren veelvuldig.⁷ Katholieke voor mannen zagen in de opkomende industrialisatie een bedreiging voor de maatschappelijke homogeniteit, in het bijzonder voor de positie van de katholieke kerk in Zuid-Limburg. Met name het steeds meer terrein winnende anti-kerkelijke socialisme moest bestreden worden en de eenheid moest bewaard blijven. “Limburg behouden voor Christus” werd de leuze.

Aanvankelijk werd deze leuze in reactionaire zin geïnterpreteerd. Angst voor de mijn en het mijnwerk en verheerlijking van het arcadische landleven waren daar de oorzaak van. Het beroep van mijnwerker hoorde niet thuis in de lijst van achtenswaardige beroepen. De mijnwerker onttrok zich aan de maatschappelijke hiërarchische ordening. Hij was aan de boeren niets verschuldigd en ging zijn eigen weg. De sterke verhalen over het werk in de mijn, het smerige uiterlijk van de mijnwerker wanneer hij weer bovengronds kwam en het sappige taalgebruik dat gekruid was met voor niet-ingewijden vreemde, Duitse termen uit het mijnwerk, poetsten hun imago bepaald niet op.

Felix Rutten

Deze kijk op de mijn en de mijnarbeid vindt zijn weerslag in de literatuur van die dagen. Een 'hoogtepunt' is onbetwist *Onder den rook der mijn* van Felix Rutten.⁸ Na zijn in 1906 in de ANWB-serie *Ons eigen land* verschenen 'Van de zuidelijke zandvlakten en heuvelrijen' [Dordrecht 1906] trekt hij in *Onder den rook der mijn* alle registers open. De novelle verhaalt van Anneke Jansen, herbergiersdochter, Hary Gerards, zoon van een onderwijzer en Willem Stoffers. Hary, die zelf ook onderwijzer wil worden, bemint zijn lieflijk Limburg met hart en ziel. Van de mijn moet hij niets hebben. Hary en Willem hebben beiden een oogje op Anneke. Hary gaat naar een opleiding in Drenthe om voor onderwijzer te studeren. Willem meldt zich bij de mijn aan als mijnwerker, tot groot verdriet van Anneke. Ook de pastoor mengt zich in de keuze van Willem. "In de mijn zag hij de ruïne van den boerenstand en zij was hem de Tartarus (hel, KL) zelf."⁹ Het is niet zo, aldus de pastoor, dat een mijnwerker in zich slecht is, "Doch de mijn zelve is het uitgezochte verenigingspunt van allerlei slecht volk. De boosdoener zoekt de duisternis en wie in het gevaar gaat, zal er in vergaan". De vader van Willem ziet er geen kwaad in om een zoon in huis te hebben die dagelijks drie Mark binnenbrengt. "En een socialist, een dronkaard met bedorven hart", voegt de pastoor er aan toe.¹⁰ Willem ontwikkelt zich tot een standaardmijnwerker: grof in de mond, goed van innemen, smerig, geen eerbied voor het gezag en een gevaar voor de vrouwen, in casu Anneke die dit gedrag afschuwelijk vindt maar toch naar het goede in hem blijft zoeken.

Wanneer Hary terugkeert wordt hij onderwijzer in het dorp. Willem ziet in hem een potentiële concurrent wat betreft zijn werven om Anneke en ranselt hem af. Hary maakt zich zorgen om zijn streek. Kijkend naar de nieuwe huizen en de mijnen verzucht hij in gedachte: "Melaatsheid van mijn mooi, dierbaar Limburg: ik zie en tel uw wonden. Het is de dood van het veld. Het is de zegevierende intocht van den nieuwen tijd over het oude land, met de vliegende vaandels zijn er ook rookpluimen en de krijschende signalen der stoomfluiten. Dat zijn uwe veldteekens, Industrie, op onze groene akkers; dat zijn uw veldtenten te midden van onzen groenen vrede! Wat is het geluk dat gij zaait, en wat zal de vervulling uwer beloften zijn, onder den rook der mijn?"¹¹

Willem komt bij een ongeluk in de mijn om het leven: "Toch liever dood blijven onder den open hemel", dacht de pastoor. "Van den put der mijn is de weg naar de hel het kortste.... De heuvelen zijn God het dichtst nabij."¹² (170). Eind goed al goed: Hary trouwt met Anneke.

Keerpunt

Overigens was de strijd van Felix Rutten c.s. een verloren strijd. Al snel krijgt hij de wind van voren en treft hem het verwijt blind te zijn voor de 'donkere Pracht der mijn', aldus de kritiek op zijn boek in *Het Jonge Zuiden*, orgaan van de Bond Jong Limburg: "De dichter mag toch niet enkel de Schoonheid zien en het Zachte, het Tere, het Lieflijke, ... hij moet haar ook leren liefhebben in het Sterke, het Geweldige, het Grootsche. En zo zijn schoonheid enkel uitgaat naar het kleurige van stille dingen, moet hij geen boeken willen schrijven over de donkere Pracht der mijn. Voor die schoonheid blijkt Felix Rutten blind! Blind óók voor de Evolutie van deze tijd, voor de Eischen dezer Eeuw, voor het ware Wezen der moderne Maatschappij."¹³ De literaire wereld kiest snel eieren voor zijn geld: "Wanneer men alles wel tegen elkaar afweegt, kan men misschien tot de conclusie komen, dat het toch maar beter is, dat de mijnen er zijn gekomen. Ze brachten wel veel verandering die niet in ieder opzicht verbetering mag heeten, maar toch, ze zorgden ook, dat de snel toenemende bevolking middelen van bestaan vond."¹⁴

In 1930 verscheen een themanummer van het tijdschrift *De Gemeenschap* dat aan Zuid-Limburg was gewijd.¹⁵ De bedoeling van dat nummer was om onder andere te laten zien, dat er een geestelijke vernieuwing gaande was bij intellectuelen en kunstenaars en dat mijn en kerk elkaar niet hoeven uit te sluiten: "Het beeld van den gekruisten Christus langs den weg en het gigantisch complex van den mijn Maurits: zij behoeven elkaars vijanden niet te zijn, indien zij beiden mogen staan in den goeden

grond van een geloof dat zich eeuwig weet te verjongen en van een cultuur die waarlijk een zonnige bloei van het natuurlijke leven mag heeten”.¹⁶

‘Kroniek eener parochie’

Zag Rutten in de mijn een catastrofale bedreiging voor de Limburgse samenleving, in de driedelige romancyclus *Kroniek eener parochie* van pater Jac. Schreurs M.S.C. (1893-1966), die in 1923 kapelaan te Sittard werd en daar de aanleg van de mijn Maurits meemaakte, klonk het al anders. In deze trilogie wordt de mijn als nieuwe werkgelegenheid gezien voor de gedeeltelijk werkelozen, die afhankelijk van zware seizoensarbeid en dikwijls maanden van huis zijn om als brikkebakkers een schamel inkomen te verwerven. Een voorwaarde was wel dat die nieuwe situatie gekerstend moest worden. Er zouden woningen moeten komen, hele woonwijken “welke in eigen beheer uitgevoerd, aan de christelijke levensbehoeften van duizenden gezinnen moesten voldoen met scholen, kerken en andere sociale en charitatieve voorzieningen. Door op deze wijze tijdig post te vatten, zou men mede de inheemsche bevolking en zijn eeuwenoude culturele schatten kunnen beschermen tegen de volksvijandige en andere ongewenschte elementen die niet op zich zouden laten wachten, en de terugslagen opvangen waarvan de grootindustrie noodzakelijkerwijze op zeden en leefgewoonten vergezeld ging. ... (het) was zaak geworden met aanwending van alle middelen van den nood der Mijn een deugd te maken en, in plaats van een vloek, een zegen voor streek en gewest. ... Met één blik zag hij (kapelaan Odekerke, K.L.) de enkele vierkante kilometers aarde, waarop hij door de Voorzienigheid geplaatst was, van aanschijn ver-

Illustratie omslag *Kroniek eener parochie*

anderen en wist hij zich mede verantwoordelijk voor een toekomst waarin het lied van den arbeid, dat niet per sé heidensch behoefde te klinken, de bucolische stemming der oude landbouw zou overheerschen.”¹⁷

De stemming was definitief omgeslagen, alhoewel een enkele dichter vol heimwee bleef terugverlangen naar de oude tijden. Pas in 1958 zou Paul Haimon in zijn roman *De weg over de grens* het zware leven van onder andere landarbeiders en brikkebakkers beschrijven en daardoor genadeloos het geromaniseerde beeld van het arcadische Zuid-Limburg doorprikken.¹⁸

Noten

- 1 Jac. Schreurs, *Kroniek eener parochie* [Haarlem 1941], 153.
- 2 Christine de Hesselle, ‘Heerlen’, in: *LvH*, 1[1951]2, 21-22. In het voorlaatste en laatste couplet schrijft Christine de Hesselle: ‘Wir rufen laut: “Heerlen vooruit!”’. In taalkundig opzicht is ook hier sprake van een overgang: Duits naar Nederlands. Rond 1900 werd in de katholieke kerken nog het Duits gepreekt. Vgl. Antoine Jacobs, ‘De kerkelijke ambtstaal in Limburg in de lange 19^e eeuw’, in: *PSHAL* 147 [2011], 157-190.
- 3 Uit: *Verspreide en nagelatene gedichten* [Brussel 1869]. Geciteerd uit: Lou Spronck e.a. (red.), *Geschiedenis van de literatuur in Limburg* [Nijmegen 2016] 262. Overigens: voor loonwerkers, knechten, ‘meiden’ en landarbeiders was Heerlen c.a. niet zo paradijselijk-arcadisch. Maar dat is een andere kwestie.
- 4 Frans Erens, *Dansen en Rhytmen* [Amsterdam 1893], 83, geciteerd in: C. Raedts, ‘Heerlen rond de jaren 1890. Een impressie van Frans Erens’, in: *LvH*, 22 [1972] 3, 65v.
- 5 Uit de context valt op te maken dat café Belge aan de Bongerd in Heerlen lag.
- 6 Hoe belangrijk ook, de sociale verhoudingen in Heerlen rond 1900 zijn geen onderwerp van bespreking in deze bijdrage. Voor wie zich verder wil oriënteren: zie www.dbnl.org/tekst/eren003dans03_01/eren003dans03_01.pdf
- 7 Th. Vianen, *Bevolkingstoestanden in het Zuid-Limburgsche Kolenrevier* [Heerlen 1908], 37vv.
- 8 F. Rutten, *Onder den rook der mijn* [Amsterdam z.j. (1914)].
- 9 Rutten [1941], 64.
- 10 Rutten [1941], 61.
- 11 Rutten [1941], 123v.
- 12 Rutten [1941], 170.
- 13 *Het Jonge Zuiden*, 3e reeks [1915] 10, 6, geciteerd bij R. Dieteren, *Grondbeleid en volkshuisvesting in de mijnstreek* [Assen 1964], 4.
- 14 Math. Kemp, in: *Programmaboekje der Tweede Lustrumviering van de R.K. Studentenclub ‘St. Bernardinus’ en 12e Bondsdag der Limburgsche Bond van Kath. Studentenclubs St. Alfonsus* [Heerlen, 1931], 36.
- 15 *De Gemeenschap* 6 [1930] 8-9. (later gecorrigeerd: 10-11).
- 16 Inleiding in *De Gemeenschap* 6 [1930] 8-9, 386.
- 17 Schreurs [1941], 152-153.
- 18 Paul Haimon, *De weg over de grens* [Maasbree 1958].

Pater dr. Renatus Ritzen ofm

't Vuur is aan, noe vla bakke!

KOOS LINDERS

Drs. Koos Linders is theoloog en secretaris van de redactie van dit tijdschrift.

Vanaf 1910 werden de paters Franciscanen steeds meer ingeschakeld in de zielzorg en het middelbaar onderwijs in de zich stormachtig ontwikkelende Oostelijke Mijnstreek. Zij richtten er rectoraten op, die op hun beurt uitgroeiden tot volwaardige parochies (Sittarderweg, Laanderstraat, Beersdal, alle te Heerlen). In 1913 werd in Heerlen de Middelbare Handelsschool en Hogere Burgerschool Sint-Bernardinus geopend. Ook binnen tal van maatschappelijke instellingen waren zij actief als adviseur, organisator of bestuurder. 'Cultuurbrengers in de Mijnstreek', zo werden zij in de Heerlense gemeenteraad genoemd.¹ Een van de meest bekenden onder hen was pater Renatus Ritzen.

Renatus Ritzen

Renatus Ritzen werd op 26 augustus 1877 geboren te Gulpen als Mathias Johannes Hubertus Martinus, oudste zoon van Peter Renier Ritzen (1839-1886) en Johanna Maria Hubertina Ploum (1849-1923). Na het vroege overlijden van zijn vader, die als Zoaaf in het pauselijk leger gediend had, werden de kinderen Ritzen al snel in het Instituut St.-Jozef in Schin op Geul/Valkenburg opgenomen.² De jonge Mathias bleek een bijzonder getalenteerde leerling te zijn en in 1895 slaagde hij voor het onderwijzersexamen. Tot september 1910 bleef hij als onderwijzer verbonden aan het Instituut St.-Jozef. In diezelfde maand meldde hij zich aan bij de orde van de Franciscanen en vertrok hij naar hun klooster in Venray. Een jaar na zijn intreden, in 1911, legde hij zijn kloostergehoften af. Toen in 1913 Sint-Bernardinus in Heerlen geopend werd, kreeg hij een aanstelling als leraar en later als directeur van de Voorbereidende Klas. Bovendien kreeg hij de opdracht om Duits te gaan studeren.³ In 1921 behaalde hij de akte MO-Duits en in 1923 slaagde hij voor zijn kandidaatsexamen

Renatus Ritzen

Duitse Taal- en Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Vanaf 1919 was hij leraar Duits, met een onderbreking van 1924 tot 1927, waarin hij studeerde aan de Universiteit van Nijmegen. Hij behaalde zijn doctoraal examen in 1925 en twee jaar later promoveerde hij tot doctor in de Letteren en Wijsbegeerte op het proefschrift *Der junge Sebastian Brunner in seinem Verhältnis zu Jean Paul, Anton Gunther und Fürst Metternich*.⁴

Tot aan zijn dood in 1946 bleef Renatus Ritzen als

Vader van pater Ritzen: Peter Reinier Ritzen, 1867.

Ritzen met kinderen uit Wenen.

docent Duits verbonden aan Sint-Bernardinus in Heerlen. Meer nog is hij bekend geworden als spreker, schrijver, criticaster van alles wat in zijn ogen ‘zijn Limburg’ bedreigde, dichter, toneelschrijver, adviseur, organisator. Hij was een van de voornaamste medewerkers van mgr. dr. Henri Poels. De vermelding “Pater Ritzen komt!” op affiches stond garant voor een grote opkomst.⁵

Pater Ritzen was een begenadigd spreker. Hij was qua gestalte en stemgeluid de tegenpool van Poels; klein, weinig imponerend en had een zwak stemgeluid. Zijn ongeëvenaarde en gekruide humor, rake typering van de ‘gewone’ mens en diens eigenaardigheden, zijn bloemrijke vergelijkingen en zijn toegankelijk en sappig taalgebruik in de vele lokale dialecten die hij perfect beheerste, maakten deze ‘tekortkomingen’ ruimschoots goed.

Het is ondoenlijk om op deze plaats een overzicht te geven van zijn vele toespraken en publicaties.⁶ Uit de thema’s van zijn toespraken blijkt dat hij van veel markten thuis was: Limburgse zeden en gebruiken; streekgeschiedenis; (Duitse) literatuur; kerkelijke zaken als liturgie, kerkgeschiedenis, de verschillende christelijke kerken, het kerkelijk gezag; opvoeding en onderwijs; politieke ontwikkelingen en kunst. De focus van zijn aandacht lag op het katholieke Limburg en zijn organisaties en de drankbestrijding. Hij trad op voor verenigingen en organisaties zoals vrouwenbonden, onderwijsbon-

den, standsorganisaties, ouderverenigingen op scholen, werkliedenverenigingen en gaf vormingscursussen in patronaten. Tijdens de schoolvakanties verving hij regelmatig parochiepriesters in Duitsland en Oostenrijk. Verder publiceerde hij in kranten en tijdschriften en trad op als spreker voor de KRO.

Katholiek Limburg en zijn organisaties

Vóór alles echter zette hij zich in voor het behoud van het katholicisme in Limburg. Met de nodige felheid en soms bijtende spot bestreed hij de opvattingen van liberalisme en socialisme, die hij beschouwde als een bedreiging voor het katholieke Limburg.⁷ Het liberalisme wilde de godsdienst uit het openbare leven bannen en zo, in economische zin, de arbeiders ten prooi laten vallen aan een ongebreideld kapitalisme. Het antwoord van het socialisme op dit ontmenselijkende liberalisme vond hij misleidend omdat in zijn ogen ook het socialisme het godsgeloof uitsloot en een revolutie predikte die lijnrecht inging tegen de christelijke-katholieke sociale leer. Zonder doorleefd geloof geen redding. Zijn ervaringen in Wenen, waar hij in 1925 enige tijd in verband met zijn promotieonderzoek verbleef, zullen daar niet vreemd aan zijn geweest. De stad werd in die periode beheerst door de politieke troebelen tussen de socialistische Republikanische Schutzbund en de door de katholieken gesteunde

Heimkehr-beweging. Zijn brieven uit Wenen getuigen daarvan.⁸ Hij spoorde de katholieken aan om zich te organiseren: ‘vreemde elementen dringen binnen... hun aantal groeit, hun brutaliteit groeit ... geen eigen baas meer op eigen grond en erf, in eigen kelder, op eigen zolder ... keus tussen Roomsche en rood ... de paus en de bisschoppen willen het’.⁹ Socialisten beloven veel, maar breken vooral af: ‘Een nieuw broertje krijgen? Ein sjokkelpërd bedoelen ze!’¹⁰ Socialisten waren een stelletje ‘Zwetskomsoale’, praatjesmakers in hun chique ‘camisoles’. Ritzen trad toe tot het bestuur van de in 1916 opgerichte diocesane bond van afdelingen van *De Jonge Werkman*. Hij werd redacteur van het tijdschrift van de bond en liet in de overeenkomst opnemen dat de bond zou zorgen voor vakcursussen, cursussen in bedrijfskennis, onderwijs in de beginselen van de katholieke maatschappijleer, standsfierheid en de ‘veredeling der ontspanning’.¹¹ Zijn betrokkenheid bij Duitsland en Oostenrijk resulteerde onder meer in adviseurschappen van organisaties die na de Eerste Wereldoorlog kinderen uit Wenen lieten komen om hier aan te sterken.

Pater Ritzen was natuurlijk een verklaard aanhanger van de Roomsche Katholieke Staatspartij. Men was in de streek overigens nauwelijks geïnteresseerd in de landelijke politiek van strijd tussen katholiek en protestant en tussen liberalen en sociaaldemocraten. De kiezers hadden meer aandacht voor de lokale politiek, waar niet de ideologie gold maar de persoon en de familie- en vriendschapsbanden die bepalend waren voor het uitbrengen van de politieke stem. Katholieke kieslijsten kwamen vooral voor in de grote steden van het zuiden, waar het socialisme als een bedreiging ervaren werd.¹² Op tal van plaatsen riep hij op om de stem uit te brengen op de katholieke partij, om de katholieke eenheid te bewaren als machtsfactor en om propaganda te maken in de arbeiderswijken in de steden: ‘V’r mooten ’t mets neet in ’t verken laote steke! ’t Vuur is aan, noe vla bakke!’¹³ Tijdens een verkiezingsbijeenkomst in Benzenrade voor de raadsverkiezingen van Heerlen bracht hij de heersende stemming onder woorden door te stellen dat ‘zij’ (i.e. de socialisten) hier zijn gekomen om ‘ons brood op te eten’ en dan ook nog de baas willen spelen. Hij hield een stevig pleidooi om het hokje voor de kandidaat op de eerste plaats van de Katholieke lijst zwart te maken: Jos. Maenen. ‘Maakt Maenen zwart, omdat hij op nummer één staat, zwart gemaakt wordt en een medewerker is van de ‘zwarte generaal’ (mgr. Poels).¹⁴ Ook de positie van Limburg in Nederland lag hem na aan het hart. Toen na 1918 Belgische annexionisten dreigden om Zuid-Limburg bij België in te lijven, onderbrak pater Ritzen zijn studie en trok hij weer door de streek om dit annexionisme te bestrij-

den: ‘Limburg blief ein provincie van Nederland, want as ze oos Bels willen maken den wère weej rebels!’¹⁵

Drankbestrijding

’t Zal wel eenig nut hebben, - zoals we tenminste vertrouwen,
Ons vandaag samen eens gezelliges er over te onderhouden
En eens nader te beschouwen
Op wat wijze onze dames, zoowel meisjes als vrouwen,
Kunnen meehelpen, om ’t drankduiveltje kopje-
onder te douwen.¹⁶

Met deze woorden begon hij menig betoog over drankmatiging, betogen die hij hield van Reuver tot Meerssen en Kerkrade. Pater Ritzen was zeer gehecht aan zijn lange Goudse pijp en hij kon genieten van een glaasje wijn. Waar hij zich zorgen over maakte, was het overmatig drankgebruik. ‘Matigheid’, dat was zijn devies, zoals hij ook duidelijk maakte op de 25^e Katholiekendag te Roermond van 10 juni 1935. Uit eigen ervaring en uit de verhalen van zijn medebroeders die in de koloniën werkten, wist hij dat ‘drank meer kapot maakte dan je lief is’. ‘Bevordering der christelijke matigheid is een werk van liefde tot God en den evenmensch en een machtige steun voor geloof en godsdienst’, zo betoogde hij.¹⁷ Matigheid, geen geheelonthouding. Zijn oplossing voor het drankprobleem was eenvoudig. Wanneer moeder de vrouw aan het einde van de ‘sicht’ haar man een opgeruimd huis kon presenteren en zonder wanklank van huilende kinderen of een klagende vrouw, de maaltijd klaar en het bed gespreid had, dan had de vrouw de conditie geschapen voor rust in het gezin en had de man geen enkele reden om zich tot de alcohol in de kroeg te wenden. Bij pater Ritzen geen woord over de relatie tussen de mensonwaardige werkomstandigheden in de mijn die tot een vlucht in de alcohol konden leiden. En dat is toch opmerkelijk gezien zijn overtuiging dat ‘onze kompels blijkbaar alleen goed zijn om koeliediensten te verrichten’.¹⁸

Schrijver

Pater Ritzen publiceerde regelmatig in *Veldeke*, *De Maasbode*, het *Limburgsch Dagblad* en de *Limburger Koerier*. Hij schreef toneelstukken als ‘Helena en Gehenna’ (1937) over de Hedeler Draaklegende, ‘Ras, bloed en bodem of De Oerbatavieren van de Lommeleberg’ (1939), waarin hij de Nazi-ideologie fel hekelde en ‘De Sjuurkirk va Spaubeek’ (1938). De ‘Sjuurkirk’ werd in 1986 nog opgevoerd. Het

stuk speelt zich af in mei 1799. De Fransen heersen in het land en zijn uit op de kerkklokken. Driek Lansen, genaamd Rooie Driek, van Spaubeek is een handlanger van de Sansculotten. Het wordt gevaarlijk voor de priesters die geen eed hebben afgelegd op de Franse revolutie en voor de dienstweigeraars, die zich verborgen houden. Pastoor Godfried van Somya die eerder vluchtte, is weer op zijn post. Hij vertrouwt op de Moeder Gods en zijn parochianen met hem mee. Driek, de spion heeft hulp maar een van die helpers, Leonard, krijgt 'n ongeluk en komt tot inkeer. Nölke Bessems, de marskramer van Geulhem, heeft in het land van Valkenburg de Fransen al meer dan eens verschalkt en brengt ook in Spaubeek redding. Hij weet zelfs een van de drie kerkklokken uit de handen van de Sansculotten te redden. Niettemin scheelt het weinig of de pastoor wordt gegrepen. Juist op het meest hachelijke ogenblik komt er hulp van boven. "Zonder wonder"

zoals broeder Eduard, de kluizenaar van St.-Jans-Geleen, voorspelde.¹⁹ In zijn toneelstukken, meestal in het dialect, kon pater Ritzen zijn boodschap volop kwijt.²⁰

Tot slot

Renatus Ritzen mag gelden als exemplarisch voor de inzet van religieuzen bij het behoud van het katholieke Limburg, zoals dat in het interbellum aan de orde was. Hij legde een tomeloze inzet aan de dag tot aan het einde van zijn leven. Daags voor zijn overlijden had hij overdag les gegeven in Sittard en 's avonds nog een meditatie. De volgende dag zou hij in Venlo een triduüm (driedaagse van gebed, meditatie en preken) openen in het woonwagenkamp in Venlo. Dat laatste is niet meer gelukt: op 11 april 1946 overleed hij, plotseling, in het Bernardinusklooster te Heerlen.

Noten

- 1 *Limburgsch Dagblad*, 26 juli 1930. Voor het belang van de religieuzen in Limburg voor de ontwikkeling van de provincie in de negentiende en twintigste eeuw zie: P. Nissen, "Morgen zal het beter zijn". Over de betekenis van kloosterlingen in Limburg in de negentiende en twintigste eeuw' (Habetslezing 2017) in: *Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg. Jaarboek 2017 LGOG* [Maastricht 2018] 297-316.
- 2 H. en R. Collaris, *Instituut St.-Jozef in Schin op Geul/Valkenburg; De jongens, de zusters en het personeel* [Neerbeek/Landgraaf 2014], 178. Het 'Instituut St.-Joseph' werd in 1882 opgericht door de Barmhartige Zusters van de Derde Orde van de H. Franciscus van Assisië, later de Franciscanessen van Valkenburg genoemd. De orde was uitgeweken vanuit Duitsland vanwege de Kulturkampf. Het instituut was een onderwijspensionaat voor arme kinderen en kinderen uit de middenstand en lag aan de St.-Pieterstraat in Schin op Geul, die vanaf 1919 tot Valkenburg behoorde.
- 3 De Voorbereidende Klas was bedoeld voor leerlingen, die op de lagere school inhoudelijk nog niet voldoende waren voorbereid op de eerste klas van de Handelsschool of de HBS.
- 4 *Neerlandia Seraphica* [1946], 294-295.
- 5 W. de Leeuw O.F.M., 'P. Dr. Renatus Ritzen O.F.M.', in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg VI* [Maastricht 1962], 9-20, 16.
- 6 Sloots noemt het aantal van 645 spreekbeurten (tot 1 januari 1938) van pater Ritzen: C. Sloots o.f.m., 1913-1934. *Vijf en twintig jaar Sint-Bernardinus. R.K. Gymnasium, R.K. Hogere Burgerschool A. en B., Middelbare Handelsschool met driejarige cursus, Voorbereidende klas te Heerlen* [Heerlen 1938], 146.
- 7 Bijvoorbeeld: lezing 5 augustus 1928 te Nijswiller. Archief SHCL, EAN 0019, Archief van pater doctor Renatus Ritzen O.F.M. 1877-1946, inv.nr. 23, Socialisme en liberalisme 1928-1829.
- 8 'Brief uit Wenen', *Limburgsch Dagblad*, 14 augustus 1925 en 16 september 1925.
- 9 Notities voor een toespraak in Schin op Geul op 22 december 1918. Archief SHCL, EAN 0019, Archief Ritzen, inv.nr. 25. Pater Ritzen regisseerde ook zijn eigen toespraken. 'Mit d'r kop schuddele', staat er in de marge... 'Roomsch in merg en been', dat zou het moeten worden. Archief SHCL, EAN 0019, Archief Ritzen, inv.nr. 24.
- 10 Toespraak Vijlen/Vaals, 23 augustus 1931. Archief SHCL, EAN 0019, Archief Ritzen, inv.nr. 25.
- 11 J. Jacobs, *Het gouden boek der K.A.B. in Limburg. Vijftig jaar arbeidersbeweging in Limburg* [Heerlen z.j. (1951)], 161.
- 12 H. Spoormans, 'Honderd jaar politiek in Limburg: katholieke dominantie, lokalisme en verzuiling', in: P. Tummers e.a. (red.), *Limburg. Een geschiedenis* [Maastricht 2015], deel III, 89-114, 96v.
- 13 Fr. Renatus Ritzen O.F.M., 'Laote v'r òs dronder kriege?' in: *Limburg stemt Roomsch! Uitgave van den R.K. Kiesbond in Limburg*, 13 juni 1925.
- 14 Spreekbeurt raadsverkiezingen Benzenrade, 18 mei 1919. Archief SHCL, EAN 0019, Archief Ritzen, inv.nr. 24.
- 15 *Limburgsch Dagblad*, 4 september 1936.
- 16 R. Ritzen, 'Enkele heel oude berijmde wenken, om nog eens opnieuw prozaïsch te overdenken'. Archief SHCL, EAN 0019, Archief Ritzen, inv.nr. 17.
- 17 Ibidem.
- 18 Inleiding Archief SHCL, EAN 0019, Archief van pater doctor Renatus Ritzen OFM (Johannes Mathias Hubertus Ritzen) 1877-1946.
- 19 <http://www.toneelsjpaubiksjpeelt.nl/content/2012/01/Historie>. Geraadpleegd 10 januari 2019.
- 20 H. Schillings, *Toneel en theater in Limburg in de 19e en 20e eeuw* [Assen 1976], 225v. Het is opmerkelijk dat pater Ritzen in geen enkel verzamelwerk over literatuur in Limburg vermeld staat.

Het vernieuwde Thermenmuseum

Een (herhaal)bezoek meer dan waard!

KAREN JENESON

Dr. Karen Jeneson is archeoloog en conservator van het Thermenmuseum.

De meeste lezers van dit blad zullen waarschijnlijk ooit wel eens in het Thermenmuseum in Heerlen zijn geweest. Vaak al toen ze nog op school zaten. Dat bezoek zal meestal niet tot herhaalbezoek hebben geleid. Niet verwonderlijk, gezien de staat van het badhuis van de afgelopen 20 jaar. In 2015 werden maar liefst 150 schadeplekken geïdentificeerd. Bovendien lag het hele monument onder een dikke laag stof. De glazen wanden en aanlichting door TL-lampen maakten de situatie er niet beter op. Tel hierbij de grote afstand vanaf de loopbrug tot het badhuis en het gebrek aan informatie over wat er nu precies te zien valt op en het zal geen verwondering wekken dat de bezoekersaantallen van het museum al jaren constant zijn. Maar daar gaat vanaf nu verandering in komen!

Van restauratieplan naar implementatie

In oktober van 2017 is de grootschalige restauratie van het Romeinse badhuis van start gegaan. Hiervoor ging een team van vijf medewerkers van Restaura, een atelier gespecialiseerd in het conserveren en restaureren van archeologische voorwerpen, aan de slag. In de eerste fase is alles schoongemaakt met stofzuigers en met stoomreinigers. Na het verwijderen van het vuil zijn alle losse stenen vastgezet en werden de muren geïmpregneerd om verdere uitdroging van de mortel te voorkomen. Stucwerk dat van de muren was gevallen, is weer terug op de originele plek gezet. De stuclaag aan de buitenkant is extra verankerd aan de muren. Deze eerste fase heeft ruim een jaar geduurd.

Na de reinigings- en consolidatiefase begon de reconstructiefase, uitgevoerd door Restaura en aannemersbedrijf Laudy. In deze fase werden op

10 locaties ingrijpende maatregelen uitgevoerd, niet alleen om het monument stabiel te maken en zo toekomstige schade te voorkomen, maar ook om de bezoekerservaring te verbeteren. Door de wijze van reconstrueren van het muurwerk en de vloeren snappen bezoekers nu beter waar ze naar kijken. Op twee locaties in de omkleedruimte bijvoorbeeld is aangegeven waar precies de deuren zaten. Gaten werden dichtgemaakt, instabiele stutconstructies zijn vervangen door nieuw muurwerk en stiepen (stutten) en de zwevende vloer van het warmwaterbad is niet alleen op de oorspronkelijke locatie teruggezet, maar ook aangevuld met nieuw metselwerk.

De meest in het oog springende reconstructie is ongetwijfeld die van de scheidingsmuur tussen de lauwarme en warme ruimte. Een Romeinse vloerverwarming bestaat uit een vaste ondervloer en een zwevende topvloer, omhooggehouden door pilaren van tegels met daarop een laag grote tegels, afgedekt met een dikke laag Romeins beton. Bovenop zijn de ruimtes met verschillende temperaturen door muren en deuren van elkaar gescheiden. Onder de zwevende vloer stonden de ruimtes met elkaar in verbinding omdat het badhuis door één grote stookruimte werd verwarmd. De warme lucht stroomde uit de stookgang eerst in het warme vertrek, daarna kon de lucht via een bogenconstructie onder de scheidingswanden doorstromen naar de lauwarme ruimte. Van deze ondervloerse boogconstructie was al in 1940, bij de blootlegging van het badhuis, nog maar een enkele intacte boog over. Voor bezoekers was het lastig te begrijpen dat ze naar de restanten van twee aparte ruimtes keken. Daarom is de hele scheidingswand gereconstrueerd. Nu is in één oogopslag te zien dat het om twee aparte ruimtes gaat.

Apodyterium voor en na: Op deze foto is goed te zien hoe de reconstructie van het fundament van de omkleedruimte zowel de stabiliteit als de publieksbeleving heeft verbeterd.

Cloaca voor en na: De latei (afsluitsteen) van de cloaca (afvoergoot) aan de westkant van het badhuis is door de restauratie op de oorspronkelijke locatie teruggemetseld.

Gebruikte materialen

Voor alle reconstructiewerkzaamheden gold dat met replica-materiaal moest worden gewerkt. Aangezien het badhuis oorspronkelijk met Kunraderkalksteen is gemaakt, werd ook nu Kunradersteen uit de Kunradersteengroeve bij Voerendaal gehaald. Een Romeinse muur bestaat uit twee schillen van bekapte steen, opgevuld met onbekapte steen en mortel. De groeve leverde daarom deze twee soorten steen aan, die ter plekke waar nodig nog verder werd bewerkt. In het badhuis zijn ook grote hoeveelheden keramisch bouw materiaal gebruikt. Zo is de binnenwand van de verwarmde ruimtes volledig uit halve Romeinse dakpannen - met opstaande rand aan de binnenkant- opgetrokken. De vloer uit 'opus spicatum' (visgraatmotief) van de omkleedruimte bestaat uit heel veel kleine baksteentjes. Daarnaast zijn er ook veel vierkante en rechthoekige tegels in het badhuis verwerkt. Het bleek lastig om aan replica baksteen materiaal te komen. De stenen moeten met de hand en met behulp van een houten mal gemaakt worden. In Limburg is nog maar één steenfabriek waar op deze manier gewerkt wordt: Klinkers in Maastricht. Zij hebben uiteindelijk al het keramisch

bouw materiaal dat gebruikt is bij de restauratie van de thermen geproduceerd.

Naast natuursteen en keramisch bouw materiaal was natuurlijk een derde belangrijke component nodig: mortel. De Romeinen maakten mortel om mee te metselen, om stucwerk mee te maken en ze kenden waterdichte mortel, herkenbaar aan de roze kleur. Vitruvius, de Romeinse bouwmeester, geeft de ingrediënten voor Romeinse mortel, maar helaas gebruikt hij enkel vage termen. De restauratiemetse laars van Laudy zijn met verschillende soorten kalk en magering (materialen die aan de klei worden toegevoegd) gaan experimenteren en kwamen zo tot het perfecte recept voor twee soorten mortel. De kwaliteit van de klei verschilde nogal, waardoor er tijdens het drogen krimp scheuren konden ontstaan. Om deze problemen tegen te gaan, werden er, als het nodig was, dus stoffen aan de klei toegevoegd. Meestal ging het dan om zand, grint, plantenresten of gemalen aardewerk. De geelgrijze mortel is gebruikt voor het metselwerk en de roze mortel voor het stucwerk. Voor het restaureren werd dus geen cement gebruikt, maar een authentieke Romeinse kalkmortel.

Schadeplek apodyterium: Deze hoek van de omkleedruimte was door vele jaren blootstelling aan uitdroging flink beschadigd geraakt, waarbij zelfs stukken van de vloer waren afgebroken.

Productie tegels Klinkers: Voor de reconstructie zijn op authentieke wijze tegels van verschillende formaten geproduceerd door Klinkers uit Maastricht. Hier is de vorming van de tegels met de hand en met behulp van houten mallen te zien.

Reconstructie scheidingswand: Met de replica dakpannen kon de boogconstructie van de verdwenen muur tussen de lauwwarme en de warme ruimte weer helemaal teruggebouwd worden.

Schoonmaken met stoomreiniger: De medewerkers van Restaura hebben een jaar lang het hele badhuis schoongemaakt, met stofzuiger en daar waar het vuil was aangekoekt met de stoomreiniger, zoals hier te zien.

Met de roze stucmortel heeft Restaura de sierrand rond de visgraatvloer in de omkleedruimte gerestaureerd, waarbij ook de oorspronkelijke decoratie met zwarte en witte mozaïeksteentjes is aangebracht. De twee grote gaten die al in 1940 in de vloer zaten, zijn nu opgevuld en afgedekt met de nieuwe vloer. Grote gaten in de visgraatvloer die na 1940 waren ontstaan omdat iemand steentjes had weggehaald, zijn opgevuld met replica-baksteentjes en door Restaura helemaal op de juiste kleur gebracht.

Oplossing voor verdere uitdroging

De restauratie ging nog verder want veel van de ellende was ontstaan als gevolg van uitdroging. Uit de niet-verharde delen van het badhuis, zoals de porticus en de twee grote buitenruimtes, kon het vocht ongehinderd verdampen in warme periodes. De leembodem was hier al op veel plaatsen ingescheurd. In het verleden had men deze scheuren

willen verhullen door de bovenste laag kapot te hakken maar daardoor ging het natuurlijk ontzettend stoffen in de hal. Bovendien moeten ook deze onverharde delen beschermd worden want er zitten nog veel grondsporen in. Deze werden nooit onderzocht en hier zullen dus nog vondsten in zitten. Dat werd duidelijk tijdens de opgraving van zes kleine sleuven in dit deel van het badhuis. Om aantasting te voorkomen zijn alle onverharde delen van de site met worteldoek afgedekt. Vervolgens is hier grint in vier verschillende tinten op aangebracht. Dit beschermt niet alleen de onderliggende grond, maar helpt ook weer het monument beter te begrijpen. Zo zijn de half-overdekte ruimtes (de zuilengangen) met wit grint aangegeven, de dichte binnenruimtes met rood grint, de open buitenruimtes met grijs grint, en is in het zwembad blauw grint gestort. De laatste belangrijke stap in het restauratieproces was een aanpassing van de hal zelf want de uitdroging van het monument werd in belangrijke mate

Thermenmuseum Heerlen: Na restauratie en aanpassing van de museumzaal ligt het badhuis er weer prachtig bij!

veroorzaakt door de directe instraling van zonlicht door de wanden van enkel glas. Deze glazen wanden zijn nu van isolatiemateriaal voorzien, waaroverheen dampwerende folie is aangebracht. Het geheel is afgedekt met zwart doek. Hierdoor is meteen de aanlichting van het badhuis verbeterd omdat de bezoeker nu niet meer tegen het zonlicht in hoeft te kijken. Het resultaat is verbluffend!

Verdere verbeterplannen

Sinds december van vorig jaar is het gerestaureerde badhuis te bekijken. De verbeteringen aan de presentatie zijn echter nog lang niet klaar. Zo is geëxperimenteerd met het projecteren van lichtbeelden op het badhuis zelf. Dit blijkt een mooie manier om op non-destructieve wijze het badhuis als het ware tot leven te wekken. Door het toevoegen van tekst, infographics en zelfs geluid, komt het achterste deel van het badhuis, bij het stookhuis, weer tot leven. Dit levert zoveel positieve reacties op dat in de loop van dit jaar nog twee projecties zullen worden toegevoegd.

Onder de loopbrug, in de omloop van het badhuis, ontmoet je sinds kort een van de vele historische figuren uit Coriovallum: Amaka. We kennen haar van de inscriptie in de kruik die in 1971 aan de Putgraaf is opgegraven. Deze Gallische vrouw hebben we weer tot leven gewekt en in haar rol van ‘cosmeta’ in het badhuis ontvangt ze de bezoekers en legt hen uit hoe ze de plattegrond van het badhuis moeten begrijpen. Speciaal voor de Romeinenweek (mei

2019) heeft Amaka een rondleiding door de vaste expositie verzorgd die met de nieuwe Guide-ID op eenvoudige wijze te volgen is. Hier en daar zijn beeldschermen in de vitrines aangebracht waarvan de audio ook via de Guide-ID is te beluisteren. Deze ‘Vrouwen in de Romeinse tijd’-tour blijft voorlopig een vast onderdeel van het museum. Het is de bedoeling dat we Amaka en nog meer historische figuren uit Coriovallum ook het badhuis zelf gaan laten uitleggen. Hierbij gaat het om het gebruik van het badhuis, maar ook om de architectuur van het gebouw. Dit alles op een publieksvriendelijke en moderne manier, waarbij ook de mogelijkheden van visualisatie met animaties worden ingezet om een echte beleving te creëren.

Hiervoor werkt het museum ook samen met opleidingen uit Zuid-Limburg op het gebied van multimedia technieken.

Dit alles is in feite één groot experiment. De gemeente Heerlen heeft in november van 2017 gekozen voor een compleet nieuw Thermenmuseum. Alles wat nu wordt uitgetoetst, kan straks in het nieuwe museum worden toegepast. Door het nu al uit te proberen, kunnen we zien wat wel en wat niet werkt.

Een (hernieuwd) bezoek aan het Thermenmuseum is nu dus absoluut de moeite meer dan waard. U kunt dan zien welke nieuwe manieren van presenteren we inzetten en u kunt zelf bijdragen aan het nieuwe museum door ons te laten weten wat u er van vindt. Dus hopelijk tot ziens in het Thermenmuseum!

Patroon- en naaischriftjes van een Rijksvoogdijkind in Kasteel Hoensbroek

ANNE ROSE ORBONS

Anne Rose Orbons is conservator van Museum Kasteel Hoensbroek.

Anneke de Pater (*Den Haag 2 oktober 1929 - † Perth-Claremont, West-Australië 21 september 2016) was één van de 120 Rijksvoogdijkinderen die vanaf eind 1942 werden ondergebracht in Kasteel Hoensbroek ná de evacuatie van het internaat 'Meerzicht' uit Velsen in Noord Holland.¹ Het kindertehuis in de duinen bij Velsen moest worden gesloopt om plaats te maken voor vijf kilometer Duitse kustverdediging. Een grootscheepse verhuizing per trein naar Kasteel Hoensbroek onder leiding en toezicht van 25 zusters van de Congregatie van het 'Arme Kind Jezus' was het gevolg. Vanaf 23 december 1942 was 'Meerzicht' in Kasteel Hoensbroek ondergebracht. In de kleine slotkapel werd in de ijzige kou de heilige kerstnacht mis opgedragen.²

Het kasteel was net volledig gerestaureerd, doch geheel niet gebouwd of geschikt als kindertehuis. De bijkeuken was als een noodbadhuis ingericht, de danszaal van de grafelijke familie werd de eetzaal (refter) en woonkamer van de zusters en het Groot Salet werd ingericht als grote eetzaal. Sanitair was een ongekende weelde. De wasmachine kon pas na ruim twee maanden met behulp van een noodkabel in gebruik genomen worden. Op twee kleine fornuizen werden elke dag in zeven partijen aardappelen gekookt en in hooikisten warm gehouden. Later kwamen daar twee kookketels en een scheepsfornuis bij. Vanaf begin september 1944 was er regelmatig luchtalarm. De kinderen, ook die van de jongens- en meisjesschool gelegen op het voorterrein van het kasteel, zochten een schuilplaats in de kelderkeukens van het kasteel.

Na de bevrijding van Hoensbroek op 18 september 1944 vorderde het Militair Gezag de bijgebouwen voor de huisvesting van politieke delinquenten. Al in de eerste dagen na de bevrijding werden er

Anneke de Pater (rechts) met haar broer Will en zus Elisabeth.

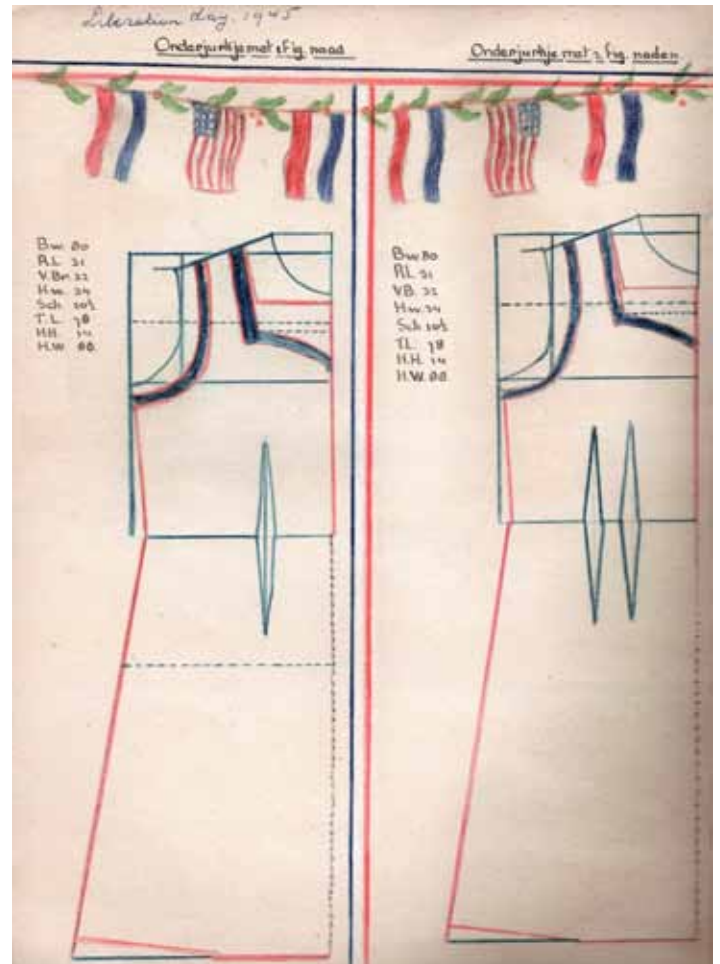

Soldaten van het 9e Amerikaanse leger met enkele in klederdracht gestoken weeskinderen bij kasteel Hoensbroek.

350 NSB'ers in de bijgebouwen van het kasteel gevangen gezet. In juni 1945 was de tweede binnenplaats veranderd in een 'zwaar' doorgangskamp. De meeste NSB'ers waren verplaatst naar Vught of

Anneke de Pater in Kasteel Hoensbroek, 2012.

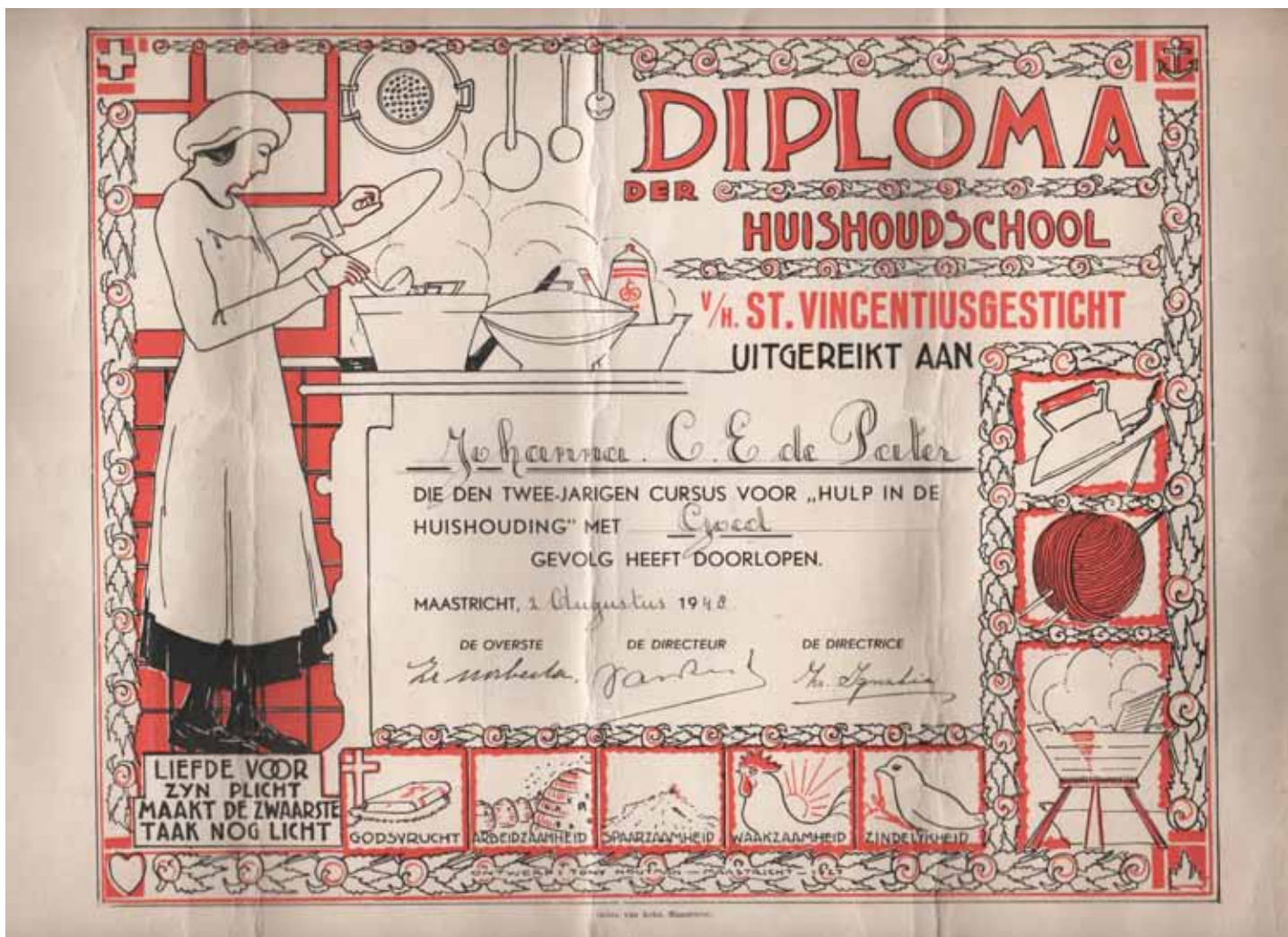

Een patroontekening van Anneke met de herinnering aan 'liberation day' 1945.

mochten naar huis. Voor hen in de plaats kwamen SS'ers waaronder ook 'zwarte jongens'. Eind 1945 was het aantal gevangenen gestegen tot zo'n 900 personen. Op de binnenplaats werden overal palen met gaas en prikkeldraad aangebracht en ook langs de grachten lagen rollen prikkeldraad om eventuele vluchtters het overzwemmen te beletten. Geen ideale combinatie: een kindertehuis in het slotgebouw en zoveel gevangenen in de bijgebouwen, gescheiden door prikkeldraad.

De Amerikaanse soldaten, de bevrijders, waren grote vrienden van de jeugdige kasteelbewoners. Ze werden in groepen rondgeleid om het kasteel te bezichtigen en er werden gezellige avonden georganiseerd waarbij muziek, zang en reidansen afgewisseld werden door 'kleine (toneel)stukjes' die de lachspieren prikkelden. Kleuters in Volendammer klederdracht trokken bijzonder de aandacht van het publiek. Anneke de Pater was toen al lang geen kleuter meer, maar ze heeft ongetwijfeld genoten van de voorstellingen en alle aandacht.

In juni 2012 bezocht Anneke Derwort-de Pater, destijds 82 jaar en woonachtig in Australië, samen met haar dochter Wendy het kasteel. Vele jeugdherinneringen kwamen boven toen zij door het kasteel dwaalde. Samen met haar drie jaar jonger zusje en bijna tien jaar jonger broertje heeft zij hier vanaf haar dertiende jaar, met een kleine onderbreking, vier jaar gewoond. Dochter Wendy schonk namens Anneke in 2014 enkele patroon- en naaischriftjes aan Kasteel Hoensbroek. Ze worden bewaard in de depots van Rijckheyt. De zusters van de Congregatie gaven alle meisjes naai- en breilessen. Anneke leerde patroontekenen en uitvoeren in stof. Het fraaiste exemplaar is wellicht het patroon van een onderjurkje dat zij maakte tijdens de bevrijding, waarop Nederlandse en Amerikaanse vlaggetjes aan de bovenrand zichtbaar zijn. Vanwege de komst van de gedetineerden in de bijgebouwen van het kasteel werden vele kinderen overgeplaatst naar elders. Anneke en haar zus gingen in 1946 naar de Sint Pieterstraat in Maastricht. In augustus 1948 behaalde Anneke daar – mede dankzij haar patroontekenaarsvaardigheden – het diploma huishoudschool.³

Historisch Goud is samen met de verhalensite *Heerlen Vertelt* en archeologisch centrum *De Vondst* op zoek naar objecten en verhalen die herinneren aan de Tweede Wereldoorlog of de bevrijding in én rondom Heerlen. Wie een bijzonder verhaal heeft, kan dit met een foto van zijn of haar bijzondere object(en) insturen op de site

heerlenvertelt.nl. Uit de mooiste inzendingen wordt een tentoonstelling samengesteld die in september in de Vondst te zien zal zijn, met de originele objecten. Een tentoonstelling over 75 jaar bevrijding voor en door inwoners dus. Informatie en voorbeelden op www.heerlenvertelt.nl.

Noten

- 1 Anne Rose Orbons publiceerde deze geschiedenis eerder op www.heerlenvertelt.nl. Hier het op details gecorrigeerde verhaal met een toevoeging uit het persbericht van 2 mei 2019 door Michel Lemaire over plannen voor de WO II-tentoonstelling vanaf september 2019 in 'De Vondst' in Heerlen. De biografische gegevens van Anneke Derworth-de Pater zijn per mail medegedeeld door haar dochter Wendy.
- 2 Archief van de Congregatie van de Zusters van het Arme Kind Jezus te Simpelveld,

- 3 Kroniek 67: 'Kroniek Meerzicht 1933-1946'. Gebruikt is de transcriptie van de kroniek die berust bij Heemkundevereniging Hoensbroek. Zie vooral: Carolien van Berge en Roelof Braad, 'Het kindertehuis Hoensbroek', in: *Land van Herle* 44 (1994) 3/4, 106-114; en Paul Berger, Jo Brassée, Roelof Braad en Anne Rose Orbons, *Kasteel Hoensbroek* [Heerlen 2012], 176-183.

Elisabeth) Derwort-de Pater als vervolg op hun bezoek in juni 2012 aan kasteel Hoensbroek. Haar broer Will (Wilhelmus Antonius, geboren 16-7-1939 emigreerde ook naar Australië, haar zus Elisabeth Johanna, geboren 22-8-1932 naar Canada. In 2014 ontving Kasteel Hoensbroek enkele patroon- en naaischriftjes, die sindsdien zijn ondergebracht in de collecties van Rijkzucht. Vergeleken met de kroniek van de zusters blijken herinneringen van Anneke enigszins vertekend.

HISTORIE OP DE VLOOIENMARKT

Rommelmarktspullen zijn snuisterijen met een levensverhaal. Ook al zijn ze materieel gezien misschien niet al te waardevol, emotioneel zijn ze vaak onbetaalbaar. Deze rubriek vertelt het verhaal achter dit soort objecten en duikt daarmee in de lokale geschiedenis. De historie van een 'afgedankt' voorwerp reikt soms zelfs tot ver buiten de grenzen van onze regio.

Fragment bouwtekening met het pand Tissen (donker) aan de Laanderstraat, 1951. (RhH, 016-NT3, inv.nr.1951101)

Fa. Alph. Tissen Heerlen

LIEKE WILLEMS

Enkele oude etiketten van verschillende drankflessen uit het assortiment van drankhandel Alphonse Tissen in Heerlen hebben de tijd goed doorstaan. Mooi om te zien. Maar wat is het verhaal achter deze *Distilleerderij-likeurstokerij en wijnhandel*?

We schrijven het jaar 1897 als in Luik op maandag 15 februari het eerste kindje wordt geboren van Victor Tissen en Maria Hubertina Catharine Daenen.¹ Het krijgt de roepnaam Alphonse. Drie maanden na zijn geboorte verhuizen zijn ouders naar Maastricht en krijgen daar nog vijf kinderen.² Victor is koopman/slijter van beroep en heeft in Maastricht een likeurstokerij en wijnhandel: *Firma Victor Tissen - Distilleerderij 1ste klasse*. Uit een advertentie van 23 juli 1925 in de *Limburger Koerier* blijkt dat hij ook een filiaal in Heerlen heeft.

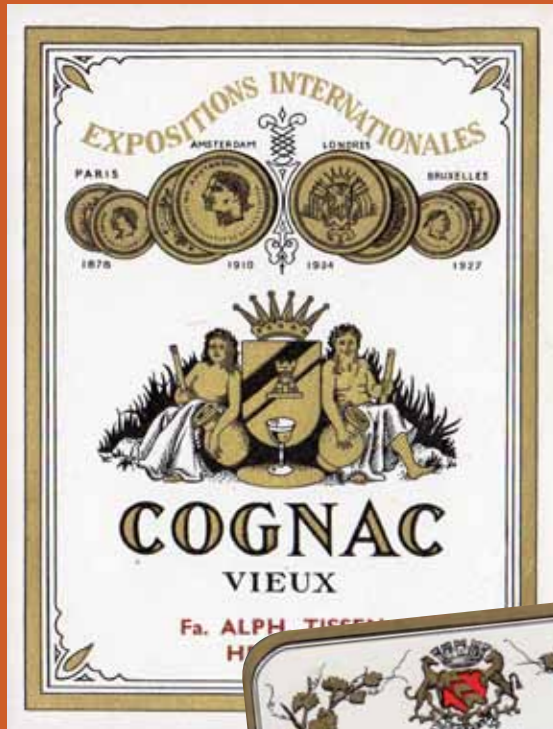
Alphonse Tissen

Na enkele omzwervingen treedt Alphonse in de voetsporen van zijn vader. Allereerst volgt hij van december 1914 tot half augustus 1917 een opleiding aan de landbouwschool in Sittard.³ Gedurende deze tijd woont hij in bij een weduwe in Sittard. Na een jaar weer thuis in Maastricht te hebben gewoond, verhuist hij begin augustus 1918 naar Hoeven (NB).⁴ Alphonse is inmiddels 'directeur eener stoomzuivelfabriek' en dat al op 21-jarige leeftijd!

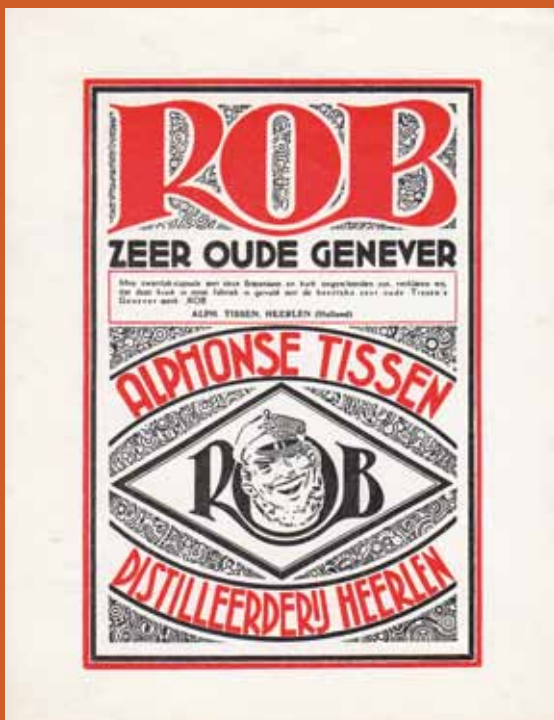
Driekwart jaar later vertrekt hij naar Amsterdam. Tijdens zijn verblijf in die stad heeft hij op twee adressen bij mensen ingewoond: eerst in de wijk De Pijp in Amsterdam-Zuid (Ceintuurbaan) en daarna in Amsterdam West (Eerste Helmersstraat).⁵ Op oudejaarsdag 1919 verhuist hij naar Deventer (wijk Snipperling) en keert een half jaar later weer terug naar Maastricht.⁶ Alphonse is ook handels-

Mits zwartlak-capsule met onze firmaaam en kurk ongeschonden zijn, verklaren wij, dat deze kruik in onze fabriek is gevuld met de heerlijke zeer oude Tissen's Genever merk 'ROB'

ALPH. TISSEN, HEERLEN (Holland)

Etiketten: particuliere verzameling

Wijnhandel Alphonse Tissen aan de Laanderstraat 12-14 in Heerlen met op de achtergrond de Geerstraat. Tussen de linker twee bomen is het lichte pand te zien van Café Ons Limburg. (Collectie Rijkshy)

reiziger en in mei 1921 vaart hij met het stoomschip 'Scandinavian' naar Quebec City in Canada. In de passagierslijst staat vermeld dat hij voorheen voor een Nederlandse melkfabriek heeft gewerkt en dat zijn bestemming Winnipeg is, gelegen in de provincie Manitoba. Daar wil hij zijn beroep als melkman/melkslijter verder uitvoeren.⁷

Na nog geen twee jaar, in februari 1923, keert hij weer terug naar zijn ouderlijk huis in Maastricht. De reden voor zijn vertrek uit Canada is onbekend.

Tissen in Heerlen

In november 1923 verlaat Alphonse Maastricht definitief en vestigt zich in Heerlen.⁸ Daar exploiteert hij de distilleerderij-likeurstokerij en wijnhandel van zijn vader in een pand aan de Geerstraat. In maart 1925 verhuist *Fa. A. Tissen & Co.* naar de Benzenraderweg nummer 1a-d. Twee jaar later worden het kantoor en het magazijn ondergebracht in de voormalige ijsfabriek in de Laanderstraat.

In juli 1928 trouwt Alphonse met Josephina Hochstenbach uit Heerlen. Hij is dan (wijn)koopman van beroep. In het telefoonboek van dat jaar vinden we onder Heerlen: *Tissen & Co., Fa. A. Distill., likeurst. en wijnh., Laanderstraat 6.*⁹

Limburgs Dagblad, 7 maart 1925

Limburger Koerier, 28 juni 1927

Een oudere opname met uiterst rechts het pand van Alphonse Tissen aan de Geleenstraat 7, gezien vanuit de Doctor Poelsstraat. Op de gevel de naam Alph. Tiss(en). (Collectie Rijkshypt)

Het pand van Alphonse Tissen aan de Geleenstraat 7 in april 2011. (Foto: Romaine. Bron: Commons wikimedia)

Een jaar later heeft hij ook een filiaal in de Bleijerheidestraat in Kerkrade.¹⁰

In de zomer van 1939 vraagt Alphonse een vergunning aan om een winkelhuis met afzonderlijke bovenwoning te mogen bouwen in Heerlen op de hoek Geleenstraat-Doctor Poelsstraat, tegenover de huidige bioscoop Quatro Cinema. In dit pand, ontworpen door zijn schoonbroer en architect Frits Peutz (getrouwd met Isabelle Tissen), wordt de slijterij gevestigd. Het pand aan de Laanderstraat dient in het vervolg als kantoor en magazijn.¹¹

Vanaf omstreeks 1940 vinden we slijterij Tissen ook in Hoensbroek aan de Heisterberg en vanaf begin jaren '50 in Schaesberg in de Hoofdstraat.¹²

Alphonse overlijdt in 1943 op 46-jarige leeftijd. Zijn vader is een jaar eerder overleden.¹³

Het echtpaar Tissen-Hochstenbach heeft geen kinderen en weduwe Tissen zet de zaak in Heerlen verder voort, aanvankelijk onder de naam *F(irm)a Alph. Tissen* en later als *Slijterij Alph. Tissen*.

Tot wanneer dit bedrijf precies heeft bestaan is niet duidelijk, maar vanaf 1968 verschijnen er geen advertenties meer in de dagbladen.

Weduwe Tissen overleeft haar man meer dan 32 jaar. Ze is 78 jaar oud geworden.¹⁴ De Heerlense *Distilleerderij-likeurstokerij en wijnhandel* is de geschiedenis ingegaan als *Slijterij Alph. Tissen*.

Ook WIJ hopen een bijdrage te mogen geven aan uw feestelijke stemming in de komende dagen.

Met **één gulden** kunt u reeds bij ons terecht!!!

Tevens voor iedere koper een aardige verrassing

HEERLEN
Slijterij Alph. Tissen, Geleenstraat 7, telefoon 14471
Slijterij R. C. Wyzers C.V., Passaat 1, telefoon 13487

HOENSBROEK
Slijterij Alph. Tissen, Heisterbergstraat 7, telefoon 2272

KERKRADE
Slijterij Alph. Tissen, Heisterbeelde 2, telefoon 2276

SCHAESBERG
Slijterij Alph. Tissen, Hoofdstraat 18, telefoon 3182

Limburgs Dagblad, 28 december 1967.

Lieke Willems onderzoekt de regionale geschiedenis en beoefent genealogie en paleografie. Zij publiceert Hoensbroekse Historie online.

Noten

- 1 Belgium, Liège, Civil Registration 1621-1914.
- 2 Regionaal Historisch Centrum Limburg, Bevolkingsregisters Maastricht 1890-1920, inv.nr. 237, T2-300-498 en Bevolkingsregisters Maastricht, gezinskaarten.
- 3 De Domijnen, Personen in Bevolkingsregisters Sittard 1791-1939.
- 4 West Brabants Archief, Bevolkingsregister, boek deel 1231 – 1915-1920, fol.112.

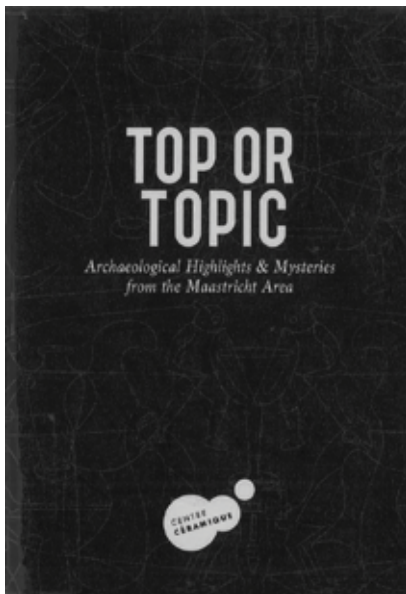
- 5 Gemeente Amsterdam Stadsarchief, 5416 gezinskaarten.
- 6 Bevolkingsregisters Deventer, 1414, inv.nr. 2723.
- 7 Canada Passenger Lists 1881-1922, Quebec, QC (familysearch).
- 8 Rijkshypt Heerlen (RhH), Bevolkingsregister Heerlen 1910/1940, gezinsblad Tissen.
- 9 Registers van de Burgerlijke Stand van Heerlen; *Naamlijst voor den interlocalen telefoondienst. Uitgegeven door het*

Hoofdbestuur der Posterijen en Telegrafie [1928].

- 10 Naamlijst telefoondienst 1929.
- 11 RhH, NT-016 Bouwdossiers gemeente Heerlen, inv.nrs. 1939090, 1950101; RhH, 327 Briefhoofden, inv.nr. 559.
- 12 Naamlijst telefoondienst 1943; Advertentie *Limburgs Dagblad*, 3-5-1952.
- 13 Registers van de Burgerlijke Stand van Heerlen en Maastricht.
- 14 RhH, Collectie bidprentjes.

AANGESTIPT...

DIANE SMEETS-HABETS, KOOS LINDERS, FRANS GERARDS,
ROELOF BRAAD EN FUNS PATELSKI

Top or Topic. Archeological Highlights & Mysteries from the Maastricht Area

Samensteller: W. Dijkman. [Maastricht 2017], 120 p., geïllustreerd, prijs: € 9,95.

De tentoonstelling Top or Topic: Archeological Highlights & Mysteries from the Maastricht Area werd door het Centre Céramique van 15 juli tot 15 oktober 2017 gehouden. Directe aanleiding voor deze tentoonstelling was het jaarlijkse congres van de European Association of Archaeologist (EAA) dat van 30 augustus tot 3 september dat jaar in Maastricht plaatsvond.

De tentoonstelling werd samengesteld door archeologen, conservatoren en historici en bevatte topstukken (Top) en mysterieuze objecten (Topics) uit de Euregio Maas-Rijn. Ter gelegenheid van deze tentoonstelling is deze catalogus uitgegeven. De samenstellers van de tentoonstelling schreven zelf de teksten bij de door hen uitge-

kozen objecten en ondanks het werk van de eindredacteur is dat te merken aan de stijl van diverse teksten. De beschrijvingen van de objecten werden tevens in het Engels opgenomen.

Bijzonder is dat de keuze van de objecten niet beperkt bleef tot een enkele tijdperiode en dat de ordening van de catalogus gebaseerd werd op het materiaal waarvan de objecten vervaardigd zijn.

Een van de meest intrigerende mysteries, meermaals beschreven in de catalogus, is de dodecaëder, een holle ruimtelijke figuur met 12 pentagonale vlakken stammend uit de Romeinse tijd.

De meeste teksten zijn prettig leesbaar en de objecten zijn mooi gefotografeerd zodat deze uitgave niet alleen bruikbaar is als catalogus bij de (inmiddels beëindigde) tentoonstelling maar na afloop daarvan ook een mooi overzichtswerk vormt. [DSH]

Na de mijnsluiting: 35 jaar herstructurering en reconversie. 1965-2000 en een doorkijk naar 2010.

Door: J. Kasper, J. Faun e.a. [Maastricht 2013]. Cassette met drie banden. Deel I: 111 pg. Deel II: 132 pg. Deel III: docentenhandleiding (Engelstalig) en CD. Geïll. ISBN 978-90-9027231-3. Prijs: €25.-

Na de Mijnsluiting is een belangrijk boek dat we in ons tijdschrift niet eerder besproken hebben, maar zeer de moeite waard blijft om te lezen en te bestuderen wanneer we inzicht willen krijgen in de maatschappelijke processen die zich na de mijnsluitingen in Zuid-Limburg hebben afgespeeld. De

cassette, een fraai verzorgde uitgave van de Stichting Behoud Mijnhistorie, het Etil en het SHCL, presenteert de resultaten van een twee jaren durende studie naar de lange termijneffecten (1965-2010) van de genomen maatregelen in het kader van de herstructurering en reconversie na de mijnsluitingen. De publicatie geeft niet alleen een overzicht van eerdere studies, maar voegt daar ook eigen onderzoek aan toe.

De onderzoeksvraag voor deze studie luidde als volgt: "Welke maatregelen zijn genomen na het sluiten van de mijnen om de economische en sociaal-maatschappelijke problemen op te vangen die ontstaan zijn als gevolg van het sluiten van de mijnen? Hoe zijn deze maatregelen tot stand gekomen? Hoe zijn deze maatregelen uitgevoerd? Wat is het effect van deze maatregelen tot nu toe (2010)? Waarom moest het gebeuren? Hoe is het gebeurd? Wat waren de succes- en faalfactoren? Wat valt te leren uit deze cases?"

In deel I presenteren de auteurs hun resultaten van onderzoek in de Kempen en Wallonië in België, Nord-Pas-de-Calais in Frankrijk, het Roergebied in Duitsland, Zuid-Wales in Groot-Brittannië en in Japan. Deze onderzoeksgegevens kunnen gerelateerd worden aan de resultaten zoals gepresenteerd in deel II, waar de situatie in Zuid-Limburg terzake gedetailleerd gepresenteerd wordt. In de periode 1965-1990 werd ongeveer (omgerekend) € 3,2 miljard geïnvesteerd. Wat waren de resultaten hiervan? Wat hebben we kunnen leren? Onder andere: dat de regio en niet de centrale overheid de regio in handen dient nemen en dat nadrukkelijk bij de sociale ontwikkeling van de regio en het oplossen van sociale problematiek groepen mensen bij het proces betrokken dienen te worden. De studie bevat een schat aan (statistisch) materiaal en leest vlot weg. Zij is vooral bedoeld als materiaal voor collegezaal en klaslokaal. Deel III vormt daarom een soort bijlage met daarin een docentenhandleiding en een CD waarop de delen I en II terug te vinden zijn naast de statistieken en teksten die gebruikt kunnen worden bij presentaties. De boeken kunnen ook gedownload worden van de website van het Huis voor de Kunsten Limburg: <https://hkl limburg.nl/netwerk/stichting-behoud-mijnhistorie>, waar onderaan de pagina de links naar de betreffende documenten te vinden zijn. (KL)

Miljoenenlijn Expresse

December 2018 No 113

Uitgave: Stichting Zuid-Limburgse Stoomtrein Maatschappij (ZLSM); verschijnt 4 x per jaar.

Voor mij ligt een speciaal nummer van het blad *Miljoenenlijn Expresse* bestemd voor donateurs, vrijwilligers en iedereen die geïnteresseerd is in het wel en wee van de Zuid-Limburgse Stoomtrein Maatschappij in de afgelopen dertig jaar. Het is een glossy magazine geworden van 43 pagina's op A4 formaat met elf artikelen over

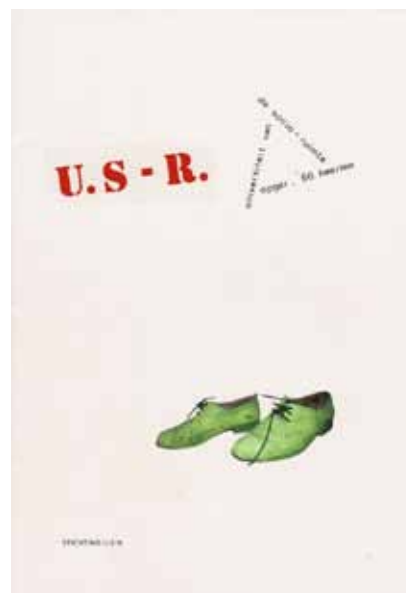

de rijke geschiedenis van de ZLSM en dat ook nog eens zeer rijk geïllustreerd met veel nostalgisch fotomateriaal. Deze aflevering wordt daarom terecht gepresenteerd als een bewaarnummer.

Het magazine ontleent zijn naam aan het roemruchte 'Miljoenenlijntje' dat in 1925 werd aangelegd tussen Schaesberg en Simpelveld voor het kolenvervoer. De aanleg van het traject heeft voor die tijd een vermogen gekost. Dit in verband met het heuvelslandschap dat moest worden doorsneden voor de aanleg van het baanvak en dat waarschijnlijk grotendeels met steekschop, platte schop en kruitwagen. Dit resulteerde in een kostprijs van vele miljoenen guldens. De arbeiders voor dit project, zo heb ik me laten vertellen, kwamen voor een deel uit het toentertijd armlastige Drenthe. In het weekend sloegen deze arbeiders in Spekholzerheide de nodige pilsjes achterover met alle gevolgen van dien. Maar ... daarover gaat dit nummer niet, het gaat wel over de rijke geschiedenis van de ZLSM die in dit nummer door Henk van Dam en Paul Olijslagers uitgebreid wordt beschreven. Wat onmiddellijk duidelijk wordt, is dat dit project nooit tot stand had kunnen komen als men niet van begin af aan de beschikking had gehad over de nodige enthousiaste, gedreven en hardwerkende vrijwilligers. Begin er maar eens aan! Er moesten opleidingen worden gevolgd,

treinstellen, stoomlocomotieven en rijtuigen worden aangekocht, er moest een station worden gehuurd, loodsen voor onderhoud van het materieel worden ingericht en, niet te vergeten, er moest enorm veel worden vergaderd en geregeld. Als buitenstaander heb ik daar eigenlijk nooit zo bij stil gestaan. Alles bij elkaar is dit een megaklus geweest. Als je de hele geschiedenis overziet is het zeer bewonderenswaardig en tegelijk verbazingwekkend dat men dit allemaal voor elkaar heeft gekregen en in stand kan houden.

ZLSM, namens de redactie van MijnsStreek, van harte gefeliciteerd en heel veel succes voor de toekomst toegewenst. [FG]

U.S.-R. universiteit van de socio-ruimte, opger. '66 heerlen

door Tamira Tummers en Lene ter Haar [’s-Gravenhage 2019], 20 blz., geïll. Prijs: € 5,-.

Met deze brochure wordt Heerlenaar Nic. Tummers (1928) en zijn gedachtegoed gepresenteerd. De collectie van de oud-senator, beeldend kunstenaar, architectuurkenner, -docent en -criticus wordt momenteel geïnventariseerd en veilig gesteld. Tummers was een echte 'ideeëngenerator'. Die ideeën nam hij mee naar en ontwikkelde hij in zijn geboortestad. Om er

maar enkele te noemen: de vormgeving van Eurostad, zijn ideeën voor de Promenade in Heerlen, een koeltorenijsbaan of de monorail Eurostad (een verbinding van Heerlen met Genk, Luik, Aken en het vliegveld bij Maastricht). De verdiensten van Nic. Tummers in de beeldende kunst en architectuur zijn groot, maar misschien nog niet voldoende op waarde geschat. Goed dus dat de in 2018 opgerichte stichting U.S.-R. nu wegen zoekt voor het behoud en de ontsluiting van zijn zeer belangrijke documentatiecollectie. Zie het artikel hierover eerder in *MijnStreek* [3 (2018) 3, p. 27-29]. In de brochure worden in het kort de verdiensten van Nic. Tummers samengevat. Aanleiding waren de tentoonstelling en de lezing tijdens het festival 'Bovengronds' eind 2018 in het Parkstad Limburg Theater Heerlen. [RB]

Kolengruis en surrogaatkoffie

door S.E. Zasada. [Maastricht 2019], 165 blz., paperback, ISBN 9789082801217. Prijs: € 17,95

Hoe het leven van een Poolse gezin verandert door de Tweede Wereldoorlog wordt in deze (auto)biografische roman verhaald. Het is het waar gebeurde verhaal van een Poolse familie in de mijnstreek. Twee broers die op de Staatsmijn Hendrik werken worden door hun politieke opvattingen

uit elkaar gedreven. De een gaat bij de NSB, de ander neemt onderduikers in huis. Dat leidt tot verwickelingen en verwijdering binnen de familie. De aan het begin van de oorlog 11-jarige Mundi (Zasada) vertelt in het boek over zijn belevenissen vanaf september 1939 t/m september 1944 en over een ervaring die hij in 1950 opdeed in de mijn Julia. In het nawoord schetst de auteur de naweën van de oorlog en hoe het de familie verder is vergaan. Lezenswaardig omdat het vooral ook de leefomstandigheden en de cultuur van een Poolse familie (in Brunssum en Heerlerheide) weergeeft. [RB]

Facetten van historisch Benzenrade

verzameld door E. Weerts [Heerlen 2019], 57 blz., geïll., paperback. Prijs: € 5,00 in beperkte oplage. Verkrijgbaar bij de heemkundevereniging, heemkundeweltenbenzenrade@gmail.com.

Heemkundevereniging Welten-Benzenrade publiceert met dit boekje allerlei wetenswaardigheden die het voormalig hoofd der school E. Weerts als amateurhistoricus over de buurtschap Benzenrade heeft verzameld uit diverse bronnen. Het gaat dan over de naamgeving, de Benzenraderhof en zijn bewoners, 17de en 18de-eeuwse verwickelingen rond oorlog en vrede, over de buurt ('rotte') en zijn rotmeesters en schutten, oude

gebruiken en feesten en vele andere wetenswaardigheden meer. Een lijst met geraadpleegde bronnen sluit het werkje af. Jammer dat de vormgeving van de tekst af en toe wat rommelig overkomt door het gebruik van woorden en alinea's in kapitaalschrift. Toch is het een leuk naslagwerkje om snel de geschiedenis van de buurt te leren kennen. [RB]

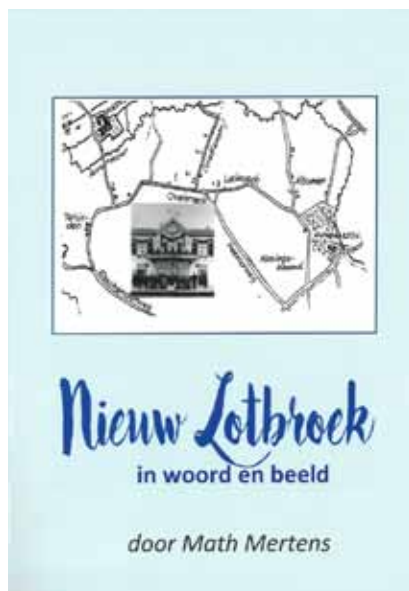
Beekdaelen. Sinds 2019.

door Roman Helinski en fotografie door Roger Cremers. [Beekdaelen 2018], 208 p., geïll., paperback, ISBN 978-90-829704-0-1. Prijs: € 25,-.

Dit fraai door Zuiderlicht vormgegeven fotoboek is uitgegeven bij de totstandkoming van de gemeente Beekdaelen op 1 januari 2019. Het is een tijdsdocument geworden waarin World Press Photo-winnaar Roger Cremers de dorpen van de nieuwe gemeente op het ontstaansmoment in beeld brengt en waar schrijver Roman Helinski in zijn essay 'Herinneringen van een zoon' zijn relatie met Beekdaelen weergeeft. [RB]

Nieuw Lotbroek in woord en beeld

door Math Mertens. Serie Wijkboeken Heemkundevereniging Hoensbroek, [Hoensbroek 2018], 140 blz., geïll., paperback, ISBN 978-90-79766-16-1. Prijs: € 9,95

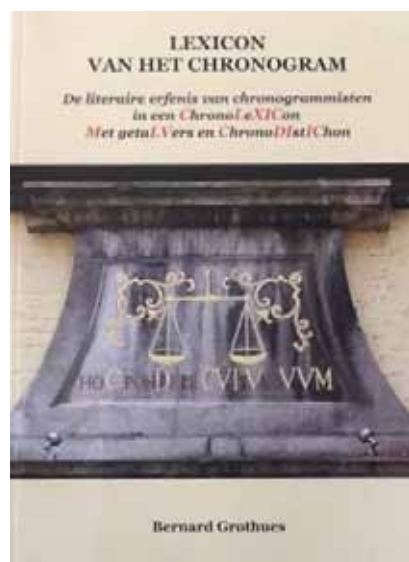
In dit lees- en kijkboek geeft de auteur een blik in de geschiedenis en de totstandkoming van deze Heerlens/Hoensbroekse buurt. Allerlei wetenswaardigheden komen aan bod, zoals het eerste koerennen, de naamsverklaring van 'Lotbroek', de 20ste-eeuwse uitbreiding van de buurt, de paters en nonnen, parochielevens en het onderwijs, bokkenrijders en de Fatimakapel. Uiteraard met vele foto's van de buurt en zijn bewoners. [RB]

Van Kruis naar Kruis. Historische wandelingen door Bocholtz

door Guus Herbergs [Simpelveld-Bocholtz 2018], 319 blz., geïll., gebonden, ISBN 978-90-805883-7-0. Prijs: € 30,-.

In dit mooie in fullcolour door Heemkundevereniging 'De Bongard' uitgegeven boek neemt Guus Herbergs de lezer mee op enkele leerzame historische wandeltochten door Bocholtz. Allereerst legt hij de verbinding tussen de vele weg- en veldkruisen in het dorp en vertelt heel wat anekdotes en wetenswaardigheden over kerk, dorp, boerderijen en bewoners. Het boek is voorzien van een bronnenlijst en drie registers, op onderwerp, persoonsnamen en toponiemen. Enkele losse bijlagen, de kaartjes van de wandelroutes wijzen de weg om van de historische omgeving te gaan genieten. Dat moet u vooral doen na het lezen van het boek, zodat de omgeving daarna ook echt gaat leven. [RB]

Lexicon van het chronogram. De literaire erfenis van chronogrammisten in een ChronoLeXICon Met getalVers en ChronoDIstIChon

door Bernhard Grothues, [Rotterdam 2018], 148 blz., geïll. in kleur, paperback (A4), ISBN 9789463676045. Prijs: € 32,79 (via www.mijnbestseller.nl).

Bernhard Grothues (*Hoensbroek 1934) heeft al jaren een fascinatie voor chronogrammen; jaarschriften. Hierbij vormen de Romeinse cijfers in een zin bij elkaar opgeteld een jaartal. Chronogrammen kom je overal tegen, vooral als spreuk op

gebouwen, maar ook in archieven. Grothues publiceerde daarover in meerdere werken en uiteraard schreef hij er zelf ook nogal wat, zo'n 2000. Vaak zijn die spitsvondig geschreven bij bijzondere gelegenheden, zoals bij het (Leidse) Rembrandtjaar 1992 (zie zijn boek *ReMbranDt Is VersChenen*), kampioenschappen van Nederlandse sporters (deels gepubliceerd in 1997 in *Van Yvonne van Gennip tot Johan Cruiff* of in 2018 *Welshman wint de tour* (de ronde van Frankrijk in 34 chronogrammen). Zie voor zijn boeken o.a. <http://www.wielersportboeken.nl/auteur.php?id=1389>.

Meerdere van zijn chronogrammen zijn aangebracht op plaquettes bij standbeelden en bij gebouwen. De bekendste is misschien wel dat in het timpaan van de toren van de Eusebiuskerk in Arnhem; dichterbij huis dat bij het in 1989 onthulde beeld 'Parsimonia' van Rob Thalen bij de voormalige SNS-bank aan de Geerstraat. Hij legde een enorme verzameling aan van chronogrammen en biografieën van chronogrammisten, die hij aantrof in de regio en ver daarbuiten. Het verbaast dan ook niet dat hij er een soort standaardwerk van maakte, zodat het 'vak' van de chronogrammist op een goede manier navolging kan krijgen. In het lexicon draagt Grothues in drie delen zijn kennis over. Na een kort voorwoord bevat het eerste deel (vanaf blz. 2) biografische gegevens over en chronogrammen van chronogrammisten. Het tweede deel (vanaf blz. 69) bevat chronogrammen van "briljante, vermaarde personen". Het derde deel (vanaf blz. 96) geeft een overzicht van "sporthelden" die door de auteur met een chronogram zijn geëerd. [RB en FP]

